

Nikola Žutić

Institut za savremenu istoriju, Beograd

VATIKAN I
SRPSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST
OD 17. DO 20. VEKA

Sažetak: Geneza razgradnje i prisvajanja srpskog jezika i ćirilskog pisma od 17. veka preko filološke reforme jezuita i franjevac a i kroatizacije jezika i pisma u ilirskom pokretu.

Tzv. filološka reforma jezuita i franjevac a i srpska štokavica

Sabor Banske Hrvatske 1604. godine (dakle pre trajnog naseljenja isusovaca u zagrebački Gradec) „verskim zakonom“, kojem je car četiri godine kasnije dao pravnu sankciju, proglasio je rimokatolicizam jedinom dopuštenom verom u zemlji. Godine 1606. isusovci su u Gradecu otvorili svoju gimnaziju, a potom u Rijeci i Varaždinu. U isusovačkim gimnazijama „čitava su pokoljenja stjecala humanističku naobrazbu, s težištem na učenju latinskog jezika i na vjerskom odgoju“.¹ Zagrebačku isusovačku gimnaziju u proseku je polazilo između pet i šest stotina učenika, pretežno plebejskog porekla.

Isusovci su već tada usvojili načelo, koje su u XIX veku realizovali Gajevi ilirci, prihvatanja „obćeg i najrazširenijeg govora“ (štokavskog) za dela namenjena Južnim Slavenima (u stvari Srbima). Već 1625. isusovac „čakavac“ Bartol Kašić (1575-1650) počeo se zalagati za štokavštinu. Kašić se inače školovao u isusovačkom ilirskom kolegiju u Loretu i u rimskom seminaru.² On je bio osnivač prve isusovačke rezidencije u Dubrovniku. Kao misionar Kongregacije za propagandu vere boravio je u Beogradu, Smederevu, Temišvaru, Osijeku i Valpovu.

¹ J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb, 1981, 81.

² Isto, 82.

Hrvatski „jezikoslovci“, na pr. „beogradski isusovac“ Vladimir Horvat,³ u svom svehrvatskom maniru isticali su da je Kašiću već 1604. godine poveren zadatak da za potrebe Ilirske akademije u Loretu sastavi prvu hrvatsku gramatiku. Međutim, ta „hrvatska“ gramatika nosi nehrvatsko ime: „Institutiones lingue Illyricae“ (Rim, 1604). Anonimni rukopisni rečnik „Slovošlovje Dalmatinsko-talijansko“ ("Dizionario illirico-dalmatico-italiano") Horvat je Kašiću stavio u autorstvo te ga je u svom slobodnom „hrvatskom prevodu“ nazvao hrvatsko-talijanski.⁴ Nakon boravka u Ilirskom kolegiju u Loretu Kašić je stupio na misionarsku funkciju u Beograd 1618. godine. Za misionarske potrebe Kongregacije za propagandu vere Kašić je sa latinskog na „ilirski“ (slavenski/srpski) preveo Sveto pismo. Boraveći u Rimu štampao je pet obrednih knjiga na pr. „Rituale Romanum – Ritual rimski istolmačen slovinski“. Pisan je „bosanskim“ (štokavsko-ikavskim), odnosno srpskim jezikom. Kako su tumačili rimokatolički autori, Kašićev značaj leži u „obilnom učešću na stvaranju književnog repertorija kojim se Rimska crkva služila za svoj reformni rad među Južnim Slavenima poslije Tridentskog koncila... Kašić je od početka nastojao da piše takvim jezikom koji bi bio najopćenitiji i najrašireniji, a to je bilo i načelo Rimske Crkve“.⁵ Zato se zalagao, iako je bio rođeni čakavac, „za najrašireniji i najljepši bosanski (srpski-N.Ž) štokavski govor“.⁶

U XVI i XVII veku u delima rimokatoličkih redovnika i klerika u isključivoj upotrebi bili su nazivi slavenski, odnosno ilirski tj. srbski. Narodnosni pojam hrvatstva u tom vremenu uopšte nije postojao.

Tadašnje teritorijalno područje Hrvatske, koje je bilo običan geografski pojam, bilo je malo i beznačajno da bi se hrvatskim imenom pokrilo celo područje „Ilirika“ i „ilirskog“ (srbskog) naroda. Tako je, na primer, pisac i pesnik Juraj (Giurgije) Baraković (1548-1628), inače kanonik i klerik, u svojim pesmama koristio naziv „slovinski“ („Vila Slovinka“). On je pisao o slovinskom narodu i

³ Interesantno je pomenuti savremene „jezikoslovne“ konstrukcije isusovca V. Horvata i njegovo proizvoljno vezivanje, u Riterovom maniru, pojma ilirstva sa hrvatstvom: „Već Kašić, pisac prve hrvatske gramatike i Mikalja, pisac rječnika, izrazom 'lingua illyrica' označavaju hrvatski čakavski i štokavski. A vrličanin fra Filip Grabovac daje svojoj knjizi pjesama i proze naziv 'Cvit razgovora naroda i jezika iliričkog aliti rvackog', pa je jasno da on ilirsko ime upotrebljava i za hrvatski narod i za jezik“. V. Horvat prihvata mišljenje J. Šidaka „da ilirsko ime nije preporodnom pokretu nametnuo Ljudevit Gaj – kako se ponekad u novije vreme tvrdilo – već ga je čitavo preporodno pokoljenje usvojilo kao nasleđe drevne prošlosti, uvjereni da će se njime moći najlakše prebroditi regionalni i pokrajinski partikularizam prvenstveno hrvatskih a zatim i južnoslovenskih zemalja uopće“. (V. Horvat, Crkva u hrvatskom preporodnom pokretu, Zagreb, 1986, 87).

⁴ Isto, 26.

⁵ V. Štefanić, Kašić Bartol, Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 1962, 223.

⁶ V. Horvat, n.d., 26.

slovinskom jeziku. Rukopisnu zbirku propovijedi J. Baraković je nazvao „Sacri sermoni in lingua illirica“.⁷

Književnik i leksikograf, jezuita Juraj Habelić (1609-1678), stvorio je „prvi hrvatski rečnik“, kako ga nazivaju hrvatski „jezikoslovci“ XIX i XX

veka. Njegovo delo, međutim, nosi naziv bez hrvatskog imena "Dictionar ili rechi slovenske..."). Čak ga je hrvatski leksikograf Zvonimir Bartolić smatrao začetnikom hrvatske dijalektologije, jer je „iznimno poznao hrvatske dijalekte“.⁸

Propagator rimokatoličkog prozelitskog misionarstva preko ilirizma bio je glagoljaški pisac, franjevac Rafael Levaković (Jastrebarsko, 1597?- Zadar, 1649), utemeljitelj slavenskog „bogoslužja“ prema rimskom misionarskom konceptu.⁹ On je, pored ostalog, napisao i raspravu „O uništenju šizme i sjedinjenju šizmatika sa rimskom Crkvom“ (Schismatis destructio ad reducendos et uniendos cum Romano Pontifice Schismaticos).¹⁰ R. Levaković je 1626. došao u Rim i ostao u službi Kongregacije za propagandu vere skoro ceo život. Borio se protiv uvođenja ćirilice u „bogoslužje“, ali nije mogao odoljeti nametanju rusko-slavenske redakcije staroslovenskog jezika od strane ukrajinskih unijata.

U vreme tzv. katoličke obnove, kada je Rim nastojao da potisne reformaciju i proširi svoj uticaj i na slavenski pravoslavni istok, Congregatio de propaganda fidae, nosilac takvih težnji, sistematski je poticala jezičke studije koje su trebale dovesti do jedinstvenog književnog jezika i pisma za Slavene. Pošto se od XVI veka provodila crkvena unija nad pravoslavnim Srbima, na način da se ne dira u pravoslavne verske obrede i obredni jezik, u Vatikanu su se pojavile tendencije za jedinstvenim opštim jezičkim i jednonarodnosnim ujedinjavanjem Slavena pod dominacijom Vatikana. Iz tog razloga počela je unijatska rusifikacija glagoljskih crkvenih knjiga, koju je strpljivo provodio upravo fra Rafael

⁷ S. Antoljak, Prilog biografiji hrvatskog pjesnika Jurja Barakovića, Građa JAZU, 1952, 22-24.

⁸ Enciklopedija Jugoslavije, 4, Zagreb, 1986, 643.

⁹ Levakovićev učitelj bio je Franjo Glavinić (1585-1652) iz Kanfanara u Istri. Za njega V. Štefanić kaže da je bio starešina „franjevačke Provincije Bosne hrvatske“ (pitanje je da li u originalu stoji hrvatski, „slovinski“ ili ilirski naziv – N.Ž.) sa sedištem na Trsatu. Crkveni sinod u Bribiru poverio mu je reviziju i izdavanje liturgijskih knjiga za hrvatske glagoljaše. Kongregacija za propagandu vere pozvala je Glavinića u Rim da vodi i nadzire štampanje Misala i Brevijara na staroslavenskom jeziku. Međutim, on je odbio da ode u Rim pa je umesto njega te knjige štampao njegov učenik R. Levaković. Glavinić je bio kompilator većeg broja istorijskih i nabožnih knjiga na latinskom, italijanskom i „hrvatskom“ jeziku (Enciklopedija Jugoslavije, tom 4, Zagreb, 1986, 406-407).

¹⁰ S. Gavrilović, Iz istorije Srba u Hrvatskoj, Slavoniji i Ugarskoj (XV-XIX vek), Beograd, 1993, 31.

Levaković.¹¹ On je rimske verske knjige prilagođavao slavenskom bogoslužju, pa je priređivao glagoljaška izdanja za slavenske, tj. srpske pravoslavne vernike. Zbog toga je izdao glagoljski bukvar, kao i glagoljski misal koji je urađen prema reformiranom latinskom misalu. Posle misala Levaković i Propaganda planirali su prevođenje brevijara, rituala, katehizma i izradu rečnika i gramatike crkvenoslavenskog jezika. Godine 1635. štampao je misionarski „Ispravnik za jereji ispovidnici i za pokornih“. Austrijski car ga je 1637. godine imenovao smederevskim biskupom, ali papa nije potvrdio taj izbor. Sledeće godine izvršio je razne misionarske zadatke. U Beču je radio na pokretanju inicijative da Turci rimokatolicima vrata sveta mesta u Palestini. U Mađarskoj i Bugarskoj posećivao je (vizirao) franjevačke samostane. Posle toga je, sa zagrebačkim biskupom Vinkovićem, kako navodi viši naučni saradnik Jugoslavenske akademije Vjekoslav Štefanić, nastojao da postane „biskup Vlaha (Srba-N.Ž)“ u Hrvatskoj, jer od austrijskog cara imenovani Maksim Predojević nije ostao veran uniji. Kad je 1642. za unijatskog episkopa imenovan Gavrilo Predojević, Levaković se vratio u Rim kako bi i dalje obavljao poslove u Kongregaciji za propagandu vere.¹²

Posebno treba istaći činjenicu da je Levaković intenzivno radio na stvaranju historiografskih falsifikata i kompilacija, kao i njegov učitelj Franjo Glavinić, jer je po slobodnoj volji prepisivao istorijske izvore i stvarao nove redakcije Letopisa popa Dukljanina, Historije Salonitana Tome Arhiđakona. Levaković je radio ćirilsku korespondenciju za mletačkog providura. Međutim, leksikograf JAZU, Vjekoslav Štefanić, za Levakovića otvoreno kaže da je „diletant u historiji i filologiji“, potvrđujući to sledećim rečima: „Njegove zablude o autohtonosti Hrvata i njihovoj identičnosti s Ilirima, kao i zabluda o Jeronimu kao autoru glagoljice, danak su vremenu. Njegovom mišljenju da je ruskoslavenska redakcija slavenskog jezika matica slavenskih jezika, koja treba da bude književni jezik svih Slavena, uzrok je njegova slabost prema utjecaju ukrajinskih unijata i rimskim aspiracijama“.¹³

Međutim, radovi takvog „diletanta u historiji“ postaju stari i neprikosnoveni istorijski izvori, koje kao takve koriste ugledni rimokatolički istoričari i pisci, na primer: „otac hrvatske istorije“ Ivan Lucić – i Lucius; istoričar župnik Tomo Kovačević (1664-1724) koji je saradivao u izradi vatikanskog falsifikata „Illyricum sacrum“; istoričar Baltazar Krčelić (1715-1778), koji je studirao teologiju i pravo u kolegijima u Beču i Bolonji; Jozef Asemani (1687-1768) kustos vatikanske biblioteke; nadbiskup zadarski Matej Karaman (1700-1771); isusovci D. Farlati (1690-1773) i G. Koleti, autori crkvene istorije Ilirika

¹¹ J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb, 1981, 125-126.

¹² Enciklopedija Jugoslavije, tom V, Zagreb, 1962, 521.

¹³ Isto, 522.

("Illiryicum sacrum"). Sa korištenjem problematičnih Levakovićevih spisa ("vrela"), dela navedenih rimokatoličkih pisaca i istoričara ne mogu dobiti nikakvu naučnu ocenu, već se mogu svesti na nivo neoriginalnih kompilacija.

Juraj Križanić

Juraj (Ćuro) Križanić takođe je pokušao provesti unijatsku reformu glagoljskih crkvenih knjiga. On je 1636. godine završio isusovačku gimnaziju u Zagrebu, a na Univerzitetu u Gracu studirao je filozofiju iz koje je 1638. postigao magisterij. U Bolonji i u Rimu nastavio je studij teologije, pa je na kraju na Collegium graecum 1642. godine doktorirao. Podatak da je Križanić doktorirao na vatikanskom „Grčkom kolegiju“, koji je isključivo bio namenjen pripadnicima Pravoslavne (Istočne) crkve, govori o Križaniću kao pravoslavnom Srbinu. Šidak je opet jedan takav podatak prilagodio svom svehrvatskom načinu razmišljanja, pa je veštim jezičkim konstrukcijama nastojao da izbriše pomisao o Križanićevom srpskom poreklu. Zato Šidak piše sledeće: „Križanićev ulazak u spomenuti kolegij, inače namenjen pripadnicima Istočne crkve, usledio je na osnovu njegove molbe da se pripremi za misionarski rad u Rusiji“.¹⁴

Križanić je bio član Ilirskog zavoda sv. Jeronima i, kao takav, osporavao je prava Slovenaca na učešće u svetojeronimskim ustanovama. Time je negirao slovenstvo, slovenačku narodnost i istoričnost verovatno iz razloga da kajkavsku Bansku Hrvatsku (geografski pojam) uspešno odvoji od slovenačke matice. U jednom tekstu Šidak je zamerao Križaniću što nije službovao „u pravoslavnoj sredini žumberačkih uskoka“, jer bi se tu korisno pripremio za svoj misionarski životni cilj. Iz Šidakove formulacije proizlazi da je zbog toga Križanić izgubio dragoceno vreme, „jer je u Hrvatskoj od 1642-46. službovao samo u čisto katoličkim krajevima (Nedelišće u Međumurju, Varaždin)“.¹⁵

Križanićev „duhovni otac“ bio je začetnik rimokatoličkog ilirizma i propagator unije, Rafael Levaković, s kojim se sprijateljio u vreme svojih studija na „Grčkom kolegiju“ u Rimu. Križanić je od Sv. Stolice dobio vrlo ambiciozan zadatak da pripremi misionarski rad u Rusiji. Svoju nameru je 1641. godine detaljno izložio u Promemoriji upućenoj Kongregaciji za propagandu vere, u kojoj je uspeh unije s Ruskom crkvom uslovljavao nastojanjem da svojim književnim radom stekne naklonost ruskog cara o potrebi sprovođenja unije. Već u to vreme predvideo je izradu slavenske gramatike, a istakao je i misao o pristajanju Južnih Slavena uz cara kao vladara istog jezika i naroda ako on, pomognut katoličkim vladarima, povede rat protiv Turaka.¹⁶ Ipak je

¹⁴ Enciklopedija Jugoslavije, tom 5, Zagreb, 1962, 416.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

iznenađivala njegova potpuna nebriga oko uvođenja zajedničkog književnog jezika za Južne Slavene (uglavnom Srbe) na osnovi štokavštine, koje je Rimski kurija, u duhu svojih protivreformacijskih težnji, već više decenija sistematski preduzimala. Slavene rimokatolike je trebalo iskoristiti, kao budući bedem rimokatolicizma, protiv severnogermanskog protestantizma koji je iz temelja poremetio snagu rimokatolicizma. U tu svrhu pridobijanja slavenskih naroda za ideje Rimske crkve Vatikan je preduzimaio duhovne mere pa je radio na stvaranju zajedničkog književnog jezika, kako na Balkanu (uvođenjem glagoljaške štokavštine), tako i na ruskom pravoslavnom istoku.

Šidak ističe da se Križanić već u Rimu upoznao sa dosta obimnom literaturom zapadnih pisaca o Rusiji, dok je „nesumnjivo da je mnoge poticaje za svoj rad i shvaćanje slavenskog jedinstva uopće primio – kako misle V. Jagić i H. Schaefer – od franjevca R. Levakovića, koji je tada, u interesu unije, rusificirao glagoljske tekstove. S takvom jezičkom reformom podudarala se Križanićeva želja, koju je već 1641. jasno izrazio, da poradi na ispravljanju tobože pokvarenog narodnog jezika.¹⁷

Osnovne misli vodilje J. Križanića ogledale su se u sledećem: ideja slavenstva kao etnička i jezička celina i misao crkvene unije kao instrument njegova duhovnog i kulturnog jedinstva.

Svoje zamisli odlučio je da ostvari u Rusiji zbog toga što je ona bila jedina slavenska država koja je uspela da očuva svoju slobodu i da ima vladara samodršca slavenskog porekla. Križanić je smatrao da će se unija najlakše sprovesti u Rusiji, jer je ocenio da se u slučaju ruskog pravoslavlja ne radi o pravoj šizmi kao što je to grčka šizma.

Početakom 1644. Križanić je primio poziv unijatskog biskupa M. Terleckog (iz Levakovićeovog kruga) da ode u Rusiju. Prvo ga je Kongregacija za propagandu vere 1646. dodelila biskupu Parcevskom (Parczenjskom) u Smolensku, koji je tada pripadao Poljskoj, da bi mu kasnije kao glavno područje misionarske delatnosti odredila Rusiju. Krajem 1647. Križanić se konačno obreo u Moskvi gde se zadržao nepuna dva meseca. Do početka avgusta 1648.

Križanić se nalazio u Poljskoj. Tokom 1650. godine boravio je u Beču i Carigradu, a 1652. pojavljuje se u Rimu gde je u novembru primljen u Ilirski zavod sv. Jeronima. Iz Rima Križanić 1658. godine odlazi ponovo u Rusiju. Prikrivajući pravu svrhu svog dolaska, usmerenu ka unijaćenju Rusa, Križanić se u Moskvi, 27. novembra 1659, neposredno obratio ruskom caru „srpskim pismom“ u kojem mu je izložio plan svog rada u slučaju da ga car primi za svog

¹⁷ Isto.

istoričara-letopisca. Pošto je primljen u carevu službu, Križanić je odmah počeo da piše rasprave o reformi ruskog pisma, posle koje je trebalo da pređe na izradu ruske gramatike.

Ivan Kukuljević – Sakcinski je tendencioznim pisanjem o spontanom Križanićevom odlasku u Rusiju „pobijao sumnju u to da je Križanić 1658. došao u Rusiju isključivo od svoje volje i da ga nije tajna ruka rimska poslala radi crkvene unije, već da je došao tjeran samo od čuvstva narodnoga s jedinom namjerom: da oživotvori svoje ideje, koje su ga jur od mladosti oduševljavale”.¹⁸

S druge strane, filolog Vatroslav Jagić (1838-1923) konstatovao je da Križanić „čezne“ za izmirenjem slavenskog sveta, „nada sve njegova najmoćnijeg reprezentanta, ruskog (moskovskog) carstva, sa Rimom“. Križanićev panslavizam Jagić nije smatrao ni verskim ni političkim, „nego više etnografskim i kulturnim“.¹⁹ Jagić, dakle, u Križanićevoj verskoj misiji nije video prozelitsku pozadinu.²⁰

Istoričar Ferdo Šišić pisao je da u „Križanićevom planu postoje dvije ideje: opće uklanjanje šizme među Slavenima na osnovu unije, i čista ideja Slavenstva kao krajnji uzvišeni cilj“. Nikola Škerović je s pravom Križanića prikazao kao „jednog religioznog zanesenjaka, jednog običnog fanatičnog, neuravnoteženog misionara i služitelja ideje o uvođenju Pravoslavne ruske crkve pod vlast rimskog pape“.²¹ Škerović je, dalje, odricao Križaniću bilo kakav slavenski osećaj, jer je bio duhovno otuđen od Slavenstva, i oslikavao ga kao isključivog fanatika papinske premoći u hrišćanstvu. Križanićevu mržnju prema Nemcima ograničavao je na nemački severni protestantski deo, dakle, predstavljao je kao „čisto religioznu, nenacionalnu mržnju“. Mrzio je protestante kao protivnike Rima.

¹⁸ Kukuljević ističe „da je duh narodnosti i u njem silnije se razvio negoli duh vjerozakona“. Ipak i Kukuljević dopušta da je, dolazeći u Rusiju, „nosio možebiti u grudih tajnu želju da ruski narod spoji u vjeri sa zapadnim svijetom i zapadnom kulturom“ (J. Šidak, n.d, 88-89).

¹⁹ Isto, 99.

²⁰ Mnogi istoričari i pisci u Križanićevoj istočnoj aktivnosti prvenstveno su videli misionarsku aktivnost privođenja pravoslavnih Rimu. Istoričar Nikola Radojčić je govorio da je u Križanićevo vreme „vazduh u Rimu mirisao na uniju“. On je u Križaniću video isključivog prozelitu (N. Radojčić, Jurko Križanić – Srbljanin, Društveni život, I, Beograd, 1920). Prema Milčeviću, versko ujedinjenje svih Slovena s Rimom bila je Križanićeva glavna misao i želja (Ivan Milčević, Jagićev život Jurja Križanića, Književni jug 4, Zagreb, 1919). Petar Grgec je isticao da je Rusiju, po Križanićevu mišljenju, bilo moguće dovesti do crkvenog jedinstva pomoću podizanja prosvete i oduševljenja za slovensku uzajamnost.

²¹ N. Škerović, Đuro Križanić, Njegov život, rad i ideje. Posebna izdanja SAN 109, Beograd, 1936.

Jedan broj historičara, propagandista sveslavenstva i jugoslovenskog bratstva i jedinstva, u Križaniću su videli naprednog mislioca, humanistu (V. Novak, Vasa Bogdanov itd.). Tako je Vasa Bogdanov nastojao verskom momentu umanjiti značaj, dok je Križanićevu političku ideju sveo na pretpostavku o ujedinjenju Slavena u „vlastitu, nezavisnu slavensku državu“. Nastojeći da Križanića prikaže u socijalnom smislu što naprednijim, Bogdanov je u komunističkom maniru tvrdio i to da je Križanić „uspio svladati svoju klasnu plemićku ograničenost i profesionalnu sveštenu uskogrudost“.²²

Nasuprot V. Bogdanovu, književni historičar Mihovil Komba posebnost ističe verski moment kod Križanića tvrdeći da „osnovni Križanićevi teoretski nazori o državi potječu od Tome Akvinskog, kako su ga interpretirali u tadašnjim isusovačkim kolegijima“.²³

Književni historičar Josip Badalić naziva Križanića „pjesnikom Ilirije“ pošto je on istupao kao predstavnik „ilirskog naroda“. Križanićeva Ilirija je, prema Badalićevom tumačenju, „pjesnička i idejno-politička manifestacija etničkog jedinstva južnoslavenskih naroda u cilju njihova objedinjavanja u odbrambenu ilirsku zajednicu“, koja je trebalo da bude brana protiv turskog nadiranja. Badalić je tvrdio da Križanićeva ilirska i sveslavenska raspoloženja potiču još iz njegovih studentskih godina u zagrebačkom isusovačkom kolegiju.²⁴

Posle jedva godinu dana carske službe Križanić je iznenada, „zbog jedne svoje glupe riječi“, u januaru 1661. prognan u Sibir. Pravi razlog nikada nije otkriven, ali su verovatno ruske vlasti otkrile njegov pravi identitet vatikanskog misionara, pa su ga poslale u Sibir da malo ohladi svoj žar unijatske misije, protiv koje se Rusija jedva odbranila u ratovima sa Poljskom.

Križanić se progonstva oslobodio tek posle smrti cara Alekseja, 1676. godine, pa je potom jedno vreme boravio u Moskvi. Iz Rusije u Poljsku uspeo je da izađe tek 1678. godine.²⁵ U Poljskoj je pristupio redu dominikanaca. Pošto mu je odlazak u Rim bio zabranjen, priključio se vojsci poljskog kralja Jana Sobjeskog, s kojom je došao do Beča, gde je u borbi protiv Turaka izgubio život 1683. godine.²⁶

J. Križanić je „svom narodu“ ostao nepoznat sve do 1869. godine, kada ga je Ivan Kukuljević „ponovo vratio njegovoj domovini“. Tek na početku XX veka Križanićeve ideje, kojima su se oduševljavali braća Radić, unesene su u hrvatski

²² J. Šidak, n. d., 108-109.

²³ Isto, 109.

²⁴ J. Badalić, Juraj Križanić – pjesnik Ilirije, Zagreb, 1958, 5-23 (cit. prema: J. Šidak, n. d., 110-111)

²⁵ Enciklopedija Jugoslavije..., 418.

²⁶ J. Šidak, n. d., 132.

politički život.²⁷ Rad J. Križanića nije urodio nikakvim onovremenim ni trajnijim plodovima. Epizodnoj i u samoj Rusiji nepoznatoj ličnosti, hrvatska historiografija je, naknadno, posle 150 godina od njegove smrti, dala neprimereni značaj koji ona u stvarnosti nije imala.

Kačić-Miošić, Grabovac, Katančić

Kačić-Miošić. Pesnik i pisac Andrija Kačić-Miošić²⁸ godine 1756. u delu „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“ ukazivao je na „početak i svrhu kralja slovinskih koji puno vikova vladahu svim slovinskim državama...“. Kačić je pominjao da „slovinski“ (srpski) kralj Dobrosav I „imadući pod sobom Bugariju, Rasiju, Slavoniju, Bosnu, Liku, Krbavu i svu Dalmaciju, gornju i donju, učini se toliko velik da se nijednog kralja ne bojaše“.²⁹

Kada govori o narodnostima i jeziku na Balkanu, Kačić u Korabljici pominje da postoje „tri jezika slavna“ (slovinski, grčki i latinski). Kačić je prema geografskom merilu isticao da postoji „Dalmatin, Ličanin, Rvat, Bošnjak..., koji su svi Slovinci“. Pokrajinska imena (i područja) Kačiću su – „države“, u smislu užeg upravnog kraja.³⁰ Njegov stariji kolega, pesnik Jeronim Kavanjin (Split, 1641-1714), bio je član splitske „iliričke iliti slovinske“ književne akademije. Ni traga hrvatskom imenu, ali je zato u stalnoj upotrebi slovinsko, odnosno ilirsko, odnosno srbsko ime.

Nadbiskup zadarski Matej Karaman (1700-1771), koji je izvesno vreme kao misionar proveo u Rusiji, radio je na reviziji crkvenih knjiga za glagoljaše. Kako je staroslavenski jezik ruske redakcije smatrao matičnim slavenskim jezikom, koji bi trebalo da bude književni jezik Južnih Slavena, on je glagoljski misal još doslednije rusificirao nego što su to pre njega uradili Levaković i Pastrić. U njegovim delima takođe se ne pominju Hrvati i Hrvatska, pa samim time ni hrvatski jezik. On je na pr. sastavio Gramatiku staroslavenskog jezika. O glagoljašima i problemima unije podneo je Kongregaciji za propagandu vere

²⁷ Isto, 134.

²⁸ Andrija Kačić – Miošić (1704-1760) obrazovanje je stekao u franjevačkom samostanu u Zaostrogu. U franjevački red stupio je u 16. godini, da bi posle godinu dana novicijata otišao u Budim na studij teologije i filozofije. Od 1730. je lektor filozofije u zaostroškoj samostanskoj školi, pa potom profesor filozofije na bogosloviji u Šibeniku. Od 1745. življenje je u samostanu u Sumartinu na Braču, u kom je od 1747. do 1749. bio gvardijan (Enciklopedija Jugoslavije, 5, Zagreb, 1962, 169).

²⁹ A. Kačić, Razgovor ugodni naroda slovinskog, Zagreb, 1889 (cit.prema: V. Novak, Antologija jugoslovenstva..., 702).

³⁰ A. Kačić – Miošić, Razgovor ugodni naroda slovinskoga i Korabljica, Zagreb, 1967, 19-20.

više izveštaja od kojih je najvažniji „De clero Illyrico“ (1741). Za glagoljaše je u Zadru otvorio „ilirsko“ (a ne hrvatsko) sjemenište.³¹

Grabovac. Franjevac Filip Grabovac, iz okoline Vrlike (nekad bila srpsko-pravoslavna), 1747. godine napisao je knjigu „Cvit razgovora naroda i jezika ilirskog aliti rvackoga“. ("Czuijt razgouora naroda i jezika Illirickoga alliti Aruackoga").³²

Naziv njegove knjige je očigledan falsifikat koji je urađen tokom XIX veka, kada je najvjerojatnije hrvatsko ime ubačeno umesto dalmatinskog. U biografiji fra Filipa Grabovca, koju je napisao dr fra Karlo Eterović, „ilirički“ se izjednačava sa dalmatinskim tj. hrvatskim, odnosno, „hrvatski, dalmatinski, ilirički znače jedno te isto“.³³

Podoban „povijesni“ lik fra F. Grabovca stvara se „po meri“, kao i većina mitskih rimokatoličkih (hrvatskih) ličnosti, u drugoj polovini XIX veka. Među prvima ga pominje I. Kukuljević u svojoj Bibliografiji i to u „nepuna dva retka“.

O životu i radu F. Grabovca počelo se pisati tek u poslednjoj četvrtini XIX veka. Godine 1877. objavio je o. Petar Bačić Grabovčevu pesmu Ljubazno ponutkovanje, koja je „puna hrvatske samosvijesti i narodnoga ponosa“.

Fra K. Eterović ističe oca Bačića kao „velikog ljubitelja domaće (hrvatske – N.Ž.) povijesti“ koju „marno istražuje i pomno bilježi“. Kao dugogodišnji profesor istorije „ulijevao je u mlada srca žarku ljubav k hrvatskoj domovini i njezinoj slavnoj prošlosti“.³⁴ Na taj način stvarao je P. Bačić, kao profesor franjevačke sinjske gimnazije, poželjnu „povijesnu“ predstavu o uzoritom „katoličkom mužu“ fra F. Grabovcu.

Međutim, podatak da su Grabovčevi preci došli u pokatoličenu Vrliku iz srpskih Ravnih kotara (selo Međari) dovoljno svedoči o Grabovčevom srpskom poreklu.

Katančić. Franjevcu, književniku Matiji Petru Katančiću (1750-1825), koji je filozofiju i teologiju učio u Budimu i Osijeku, propagatori velikohrvatstva pripisivali su u zasluge da je u svojim filološkim raspravama tražio etimološke dokaze za tezu da su Hrvati direktni potomci Ilira i, samim time, starosedeci

31 Enciklopedija Jugoslavije, 5, Zagreb, 1962, 201.

32 V. Novak, Antologija jugoslovenstva..., 25. Jakša Ravlić, pisac uvoda za knjigu Razgovor ugodni naroda slovinskog (Zagreb, 1967), Grabovčev letak, u kome se spominju „oficiri ilirske narodnosti“ ("in verso illirico sopra"), jednostavno prevodi kao „oficiri hrvatske narodnosti.“ (A. Kačić-Miošić, n.d., 8)

33 K. Eterović, Fra Filip Grabovac – buditelj i mučenik narodne misli u prvoj polovici XVIII vijeka (Njegov život, rad i stradanje), Leonova tiskara, Split, 1927, 118.

34 Isto, V, 1.

Balkana. Međutim, Katančić u svojim delima ne pominje hrvatsko ime već se služi, kao i njegovi klerikalni prethodnici, ilirskim imenom (npr. *Brevis in prosodiam Illyricae linguae animadverso, Etymologicon Illyricum*), poeziju naziva „ilirskom“ a jezik „slavno-ilirički izgovora bosanskoga“.³⁵

Baron Bartenštajn

Baron J. H. Bartenštajn, koji je 1760. godine postavljen za predsednika Ilirske dvorske deputacije, „ilirski narod“ je poistovećivao sa srpskim unijatskim i neunijatskim narodom. Tek osnovana Ilirska dvorska deputacija u svojoj nadležnosti je imala „ilirske narodne poslove“. To je bila nezavisna dvorska vlast za „rajcki (srpski) ili ilirski narod“. Mađari su bili protiv uspostavljanja autonomnih srpskih prava, pa tako i protiv institucija koje su mimo Ugarske dvorske kancelarije obavljale poslove za „ilirski“ tj. srpski narod. Ugarska dvorska kancelarija stalno je ponavljala svoje zahteve da joj se omogući veći uticaj u ilirskim poslovima. Prvi predsednik Ilirske dvorske deputacije, grof Ferdinand Kolovrat, borio se za austrijska prava protiv nasrtaja Ugarske dvorske kancelarije, pa je u svom kazivanju, od 27. avgusta 1748, dokazivao da stvar „ilirskog“ naroda nije nikako provincialis-hungarica (zemaljsko-ugarska), nego austriaco-politica (austrijsko-državna), i da je „ilirski narod“ *Partimonium domus Austriacae* (nasledstvo doma austrijskog) a ne *regni Hungariae* (Kraljevine Ugarske).³⁶ „Hrvatsko državno pravo“ na ilirske zemlje i „ilirski narod“ se uopšte nigde ne pominju ni kao provincialis Croatia (zemaljsko hrvatsko) a kamo li kao hrvatsko državno pravo. Mađari su 1777. godine uspeli u svojim nastojanjima, pa je ukinuta Ilirska dvorska deputacija, a „srpske stvari“ dođoše pod Ugarsku dvorsku kancelariju. Posle srpskog sabora u Temišvaru osnovana je 1791. godine Ilirska dvorska kancelarija koja je, međutim, delovala svega godinu dana. Njene poslove preuzela je Ugarska dvorska kancelarija.

Srpsko ilirstvo u funkciji velikohrvatstva

Po uzoru na srpski jezički i vjerski etno nacionalizam, austrijski državni stvoritelji hrvatstva imali su viziju stvaranja jezičkog nacionalizma kod srpskih rimokatolika, a to je bio hibridni jezički nacionalizam ilirskog pokreta (preporoda), koji se u početku stvarao na jedinstvu južnih Slavena, ili bar Srba prevedenih i novu naciju Hrvata.

³⁵ A. Petravić, M.P. Katančić, *Hrvatsko kolo*, 1937; J. Hamm, *Etymologicon illyricum*, *Nastavni vjesnik*, 1942-43.

³⁶ J.H. baron Bartenštajn, n. d., 193-195.

Habsburgovcima i Vatikanu ilirizam je u dugom vremenskom periodu predstavljao integracioni faktor čija je svrha bila da balkanske istorijske zemlje (pokrajine) unificira i verski i prostorno poveže u jednu celinu.

Preko ilirizma je trebalo širiti rimsku versku ideologiju u ime „apostolskog“ habsburškog cara. Riterovu ilirsku ideju nastavio je da širi Ljudevit Gaj (1809-1872) koji je takođe bio nemačkog porekla. Njegov otac Ivan bio je apotekar, a majka Julija, rođena Šmit (Schmidt), neobično religiozna žena. Imao je temeljno teološko obrazovanje pošto je franjevačku gimnaziju pohađao u Varaždinu. Poslednji razred završio je u nemačkoj franjevačkoj gimnaziji u Karlovcu. Tu je bio pod jakim uticajem franjevca, rođenog Bavarca, oca Aurelija Hermana (Hoermana). U kući, naročito majčinom zaslugom, vaspitan je u nemačkom duhu uz nemačku knjigu i pesmu. „Hrvatski jezik“, koji se tada svodio na slovenačku „kajkavštinu“, Gaj je savladao tek u zrelijim godinama.

Ljudevit Gaj i Ilirski pokret

Lj. Gaj je 1830. godine pokrenuo Ilirski pokret zasnovan na Riterovoj tradiciji. Velikohrvatski falsifikator, istoričar J. Šidak, konstatovao je da je Gaj u Vitezovićevom jeziku našao uzor za „jedan svehrvatski književni jezik“ i da je „neko vrijeme čak podlijegao i njegovoj nacionalnoj (svehrvatskoj – N.Ž.) ideji, obuhvatajući još 1832/33. godine Slovence hrvatskim imenom. Pogotovo su Riterove misli, od njegove jezičke ortografske reforme pa do ideje o hrvatstvu Južnih Slavena, uticale na mladog Lj. Gaja, a preko njega na čitav Ilirski pokret“.³⁷ Gajevo ugledanje na Vitezovića uočavali su njegovi savremenici. Sam Gaj je, u jednom poverljivom razgovoru 1848. godine, obeležio svoj odnos prema svom uzoru sledećim značajnim rečima: „Vitezovićeva zadaća svršena. Sad Ljudevitova preostaje“.³⁸ Nad Gajevim grobom Fran Kurelac je 1872. izrekao sledeće reči: „Najveć mu se srca prilepio Senjanin Vitezović, kojemu on posledovat htio ter kojemu posledovo i jest“.³⁹

Gaj je 1832. godine ispevao „čuvenu“ budnicu „Horvatom sloga i sjedinjenje“ u kojoj „klikta ustreptala oslobodilačka duša: Još Hrvatska nij prepala – dok mi živimo – visoko se bude stala, kad ju zbudimo – uz pomoć svih ostalih jednako potištenih plemena“.⁴⁰ U toj pesmi Gaj je preneo hrvatsko ime i na sve

³⁷ J. Šidak, n.d., 145.

³⁸ Isto.

³⁹ J. Šidak, n. d., 146.

⁴⁰ U svojoj budnici Gaj daje viziju velike Hrvatske, ugledajući se na Riterovu Croatia rediviva:

„V kolu jesu vsi Horvati

Stare države:

Staroj slavi verni svati

Z Like, Kerbave,

južnoslavenske narode. Po Franji Fancevu (Postanak i historijska pozadina Gajeve pesme 'Još Hrvatska ni prepala'⁴¹ i Hergešiću (Hrvatske novine i časopisi do 1848, Zagreb, 1936), ova budnica pisana je sa „skroz panhrvatskog stanovišta“⁴².

Pankroatizam Gajevog ilirskog pokreta potvrđuje i pesma Slavonca Vjekoslava Babukića (Granica i Danica) objavljena 10. januara 1835. u Gajevoj Danici Horvatskoj, Slavonskoj, Dalmatinskoj. V. Novak apologetski iznosi da je u ovoj pesmi „zakliknuto široko jugoslavensko osećanje“, jer su obuhvaćena „sva jugoslavenska plemena“. V. Novak, međutim, tendenciozno previđa pankroatizam ove pesme jer su, što je očigledno, u njoj obuhvaćeni „sve stari Horvati“, sa posebnim naglaskom da su nabrojani narodi nekad svi „Horvaćani bili“⁴³.

U članku „Naš narod“, koji je objavljen u Danici 1835, Lj. Gaj ublažava svoj pankroatizam pošto Slavene deli na Iliro-Ruse i Čeho-Poljake, a „ilirsko koljeno“ detaljno raščlanjuje. I pored toga, Hrvatima ostavlja veliki teritorijalni prostor. Po Gaju, „Horvati“ su u Provincijalu (Banskoj Hrvatskoj), Vojnoj krajini i Primorju, „u jednoj strani Istrije, na vugerskom (u Ugarskoj), u Banatu, Baranji, Šimegu, Somođu, u Sladskoj, Železnoj, Sopronskoj i Požunskoj

Kranjci, Štajer, Gorotanci
I Slavonija,
Skup Bošnjaci, Istrijani
Ter Dalmacija"

Gaj 1835. ispravlja poslednji stih ubacivanjem imena „Serblja“ (V. Novak, Magnum tempus – ilirizam i katoličko sveštenstvo, Beograd 1987, 53).

⁴¹ „Hrvatska revija“, 1935.

⁴² V. Novak, apologeta jugoslovenstva, ocenjuje Gajevu budnicu kao pesmu koja otkriva široke jugoslovenske horizonte, te negira njen pankroatistički karakter. Po Novaku, osma strofa, u koju je umetnuto srpsko ime, ukazuje na jugoslovenski horizont. Međutim, ubacivanje srpskog imena u Gajevu budnicu samo proširuje osnovu hrvatstva i na Srbe. Naime, u Gajevoj pesmi nabrajaju se svi „Horvati stare Deržave“, među kojima se i Srbi poistovećuju sa Hrvatima. Novak čak odbacuje pankroatizam kod Vitezovića smatrajući da je kod njega sve jugoslovenstvo (V. Novak, Magnum tempus... str.73).

⁴³ Babukićeva oda svehrvatstvu glasi:

„Lipo ti je Daničino lice
Još je lipše njejno dobro serdce;
Koje ljubi sve stare Horvate,
Srbije, Bosnu, Hercegovce brate.
Ljubi ono drage još Slavonce,
Štajerce i Kranjce, Gorotance;
Jer su ovo braća, od starine,
Sini dragi jedne domovine.
Svi su ovi Horvaćani bili;
Zdravi bili, rujno vince pili.
(cit. prema: V. Novak, Magnum tempus....

varmeđiji, zatim u arkiherceštvu Austrije i vu Bosni, u sandžaku Banjalučkom, svi skupa u broju 1,620.000“. U „Ilirsko koljeno“ Gaj je smestio i Slovence (Vende); Slavonce (žitelji Slavonije, slavonske granice i Srema) kojih ima oko 500.000 i to 247.000 pravoslavnih i 253.000 rimokatolika; Dalmatince, koji „stanuju u Dalmaciji pored Adrijatskoga mora, zatim

na otocih i vu Dubrovniku, i broje do 400.000 dušah, k ovim imaju se jošće dodati i oni 80.000 koji su pod Turci i koji u Hercegovini živu, i tako skupa znašaju 480.000, zmed kojih jesu 410.000 rimske, a ostali 70.000 grčke cirkve“; Bošnjaci koji „živu izmeđ Drine, Vrbasa, Save, Dalmacije i Hema, brojem 450.000 dijeleć se na islamski, to jest turski, i zatim rimski i grčki vjerozakon; Crnogorci; Srbliji, koji su u „Kraljevstvu Srpskom s obje strane Morave izmeđ Timoka, Drine, Hema, Save i Dunava obitavali“. Posle su, kako navodi Gaj, „u austrijansku Slavoniju, južnu vugersku prešli i tu se naselili. Oni se zloupotrebljeno Raci nazivaju od stranjskih, jer nekoja stran Srblijev živi okolo rijeke Rasce“. Gaj je, dakle, protiv nedostojnog naziva (Raci) za Srbe, a naročito kritikuje „naše prostake“ koji Srbe nazivaju Vlasima. U „ilirsko koljeno“ Gaj je smestio i Bugare, što ne iznenađuje jer je to isto i Riter radio.⁴⁴

Ilirski pokret, prema tumačenju pisaca dalmatinskog Srpskog lista, bio je u suštini usmeren ka stvaranju i širenju hrvatske nacije. Pošto kajkavsko narječje nije bilo temelj na kome se mogla izvršiti nacionalna integracija, pokret je za svoj jezički osnov uzeo srpsku štokavicu. „Ljudevit Gaj nazvao je srpski jezik tugjijem imenom, naime ilirskijem“, konstatuje „Srpski glas“ u oktobru 1890. godine. „Srpski glas“ je naglašavao da je sam Gaj u „Danici Hrvatskoj, Slavonskoj i Dalmatinskoj“ (za 1848. godinu) priznao da je ilirski jezik, u stvari, srpski: „Sav sviet znade, da smo mi književnost ilirsku podigli i uveli, no nam još ni iz daleka nije na um palo, da to nije serbski“.⁴⁵

Gajev ilirski pokret nikako nije bio „jugoslavenski“, „sveslavenski“, kako su ga predstavljali liberalni jugoslavenski nacionalni propagandisti, integralno jugoslavenska državna propaganda u Kraljevini Jugoslaviji i komunistički tvorci socijalističkog jugoslavenstva ("bratstva i jedinstva"). Dovoljno je pogledati Gajev „ilirski grb“ koji u svojoj heraldičkoj predstavi obuhvata grbove tzv. „hrvatskih zemalja“ (Hrvatske, Slavonije, Dalmacije), dok se u sredini, kao integracioni povezujući svehrvatski faktor, nalazi ilirski grb (polumesec i nad njim šestokraka zvezda), koji se posle Prvog hrvatskog katoličkog sastanka 1900. godine prozva „prvi najstariji poznati grb Hrvatske“. U tom svojstvu ilirski grb se upotrebljava i na današnjem grbu Republike Hrvatske.

⁴⁴ Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 28, Hrvatski narodni preporod, I, Zagreb, 1965, 325-328.

⁴⁵ S. Božić, n.d., 92.

Istoričar Viktor Novak, bivši profesor beogradskog Filozofskog fakulteta, bio je prožet jugoslavenskim ideološkim načinom mišljenja.⁴⁶ On je apologetski tvrdio da je u vreme Gajevog ilirizma triumfovala „unitaristička, ilirska misao“, odnosno, „njen sinonim – jugoslavenska misao“.⁴⁷

Hrvatski istoričar Nikša Stančić s pravom je isticao da je Gajev ilirizam bio ideologija pod kojom se sprovodio proces hrvatske nacionalne integracije.⁴⁸ Gajev svehrvatski ilirski pokret, kao i Riterov, služio je interesima Austrije protiv mađarskih težnji za nezavisnošću i kao odbrana od „severnih jeretika“. S druge strane, trebalo je Austriji privući slavenske narode i susedne slavenske zemlje izložene uticaju pravoslavne Rusije i autonomne pravoslavne Srbije. Otuda potiče Gajevo sveslavensko opredeljenje koje u osnovi ima prikriveno austroslavističko obeležje i, još prikriveniji, rimokatolički ekspanzionizam.

Zbog utemeljenja svehrvatstva u tzv. „hrvatskim zemljama“, ideolozi ilirizma su forsirali štokavsko narečje kako bi izjednačili (unificirali) tzv. „hrvatski“, govor „tri narječja“ (štokavsko, čakavsko, kajkavsko). Trebalo je izbaciti manjinsko narečje čakavaca i kajkavaca te propisati da srpska štokavština bude zvanično narečje Hrvata. Slovenački „preporoditelj“, Jernej Kopitar (1780-1844), odbacio je hrvatstvo štokavštine pošto je štokavski govor nazivao slavenosrpskim, a kasnije samo srpskim.⁴⁹

„Beogradski isusovac“, Vladimir Horvat, žestoko je kritikovao Kopitara što je u potpunosti negirao hrvatstvo štokavice, jer „hrvatsku štokavsku književnost naziva literaturom katoličkih Sloveno-Srba, a kajkavski stavlja u 'Provincijalnu Hrvatsku', ali kao dio slovenskog (jezika – N.Ž.)“⁵⁰ Horvat logički zaključuje da bi posle takve Kopitarove podele hrvatsko ime ostalo samo „za čakavski koji je gubio teren, a nije se govorio ni u tzv. 'Provincijalnoj Hrvatskoj', koja je, po Kopitarovoj podeli, samo kajkavska“. Time je Kopitar, prema oceni V. Horvata, „hrvatskom imenu učinio veliku nepravdu jer ga je 'provincijalizirao' i učinio nevažnim“. V. Horvat zaključuje da je Kopitarova podela „neznanstvena“, jer bi po njoj Hrvati-kajkavci bili Slovenci, Štokavci Srbi a samo čakavci Hrvati. Takva podela „zavela je Vuka Karadžića u velikosrpske vode (Srbi svi i svuda)“.⁵¹

⁴⁶ „Iako je prvenstveno Ilirizam pokret književnog i duhovnog ujedinjavanja Jugoslovena, njegova je unitaristička ideja od presudne važnosti u razvoju čiste jugoslovenske misli“ (V. Novak, Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva, Beograd, 1930, str. XIX).

⁴⁷ V. Novak, Magnum tempus, Beograd, 1987.

⁴⁸ Vidi Stančićev predgovor Novakove knjige „Magnum tempus“, Beograd, 1987.

⁴⁹ J. Kopitar, Serbica, Novi Sad, 1984, 22-23.

⁵⁰ V. Horvat, Crkva u Hrvatskom narodnom preporodu, Zagreb, 1986, 69-70.

⁵¹ Isto, 73.

Protiv Kopitara u odbranu „hrvatskog jezika“ ustao je biskup Maksimilijan Vrhovac. Naime, on je krajem juna 1814. u Beču posetio Kopitara i izneo mu svoje „jezikoslovne“ predloge kako bi spasao tzv. hrvatski jezik pred Kopitarovim argumentovanim i logičnim jezičkim razmišljanjima. Vrhovac je predlagao: hrvatski kajkavski treba pribrojiti štokavskom a ne slovenačkom; za sve iz uže Hrvatske, Slavonije i Dalmacije treba ujediniti dijalekte, pa stvoriti i uvesti jedinstven jezik i pravopis po fonološkom načelu „piši kao što govoriš“; za sve treba usvojiti pravila slavonsko-štokavskog pravopisa.⁵²

Može se zaključiti da je biskup M. Vrhovac bio neposredni Gajev prethodnik. Čelnik tajnog rimokatoličkog Seniorata u Kraljevini SHS, d-r Velimir Deželić, nabrajao je dodirne tačke između Vrhovca i Gaja: „Vrhovac se bori na saboru za prava hrvatskog jezika, to isto radi Gaj; Vrhovac otvara knjižnicu, a to isto radi Gaj; Vrhovac, da pridigne knjigu, osniva tiskaru – to isto radi Gaj; Vrhovac željkuje jedinstven narodni (hrvatski – N.Ž.) jezik – to isto radi i Gaj; Vrhovac je živo radio o jedinstvenom pravopisu – to isto i Gaj; Vrhovac pozivlje već 1813. narod na sabiranje narodnog blaga – Gaj i njegovi Iliri od prvog početka čine isto; Vrhovac govori u svom proglasu o ilirskom jeziku – Gaj i njegovi Iliri nazivaju svoj jezik ilirskim; Vrhovac pjeva čistom štokavštinom u Zagrebu – Najveće Gajevo djelo i njegovih Ilira bez sumnje je da su izabrali štokavštinu za narodno nariječje; Vrhovac izdaje svojim troškom mnoge hrvatske knjige, a svrha mu je procvat te književnosti – Gaj i njegovi Iliri rade to isto; Vrhovac vodi brigu za stare hrvatske knjige i nastoji ih pribaviti, gdje mu je samo moguće – Gaj radi isto; Vrhovac podržava sveze sa slavenskim učenjacima Dobrovskim, Kopitarom i drugima – Gaj s Kolarom, Šafarikom i drugima; Vrhovac s Dorotićem govori o hrvatskim novinama – Gaj u istinu izdaje hrvatske novine. Mislim da se Vrhovac iza svega toga, što sam spomenuo, može punim pravom nazvati pretečom Ljudevita Gaja“.⁵³

Preteča ilirizma, Juraj Šporer, obratio se 1816. Kopitaru za dozvolu da izda „prvi hrvatski list“ pod naslovom „Oglasnik ilirski“. Do izdanja lista nikad nije došlo jer list nije imao podrške. Posle izvesnog vremena Šporer saopštava svoj razgovor sa Kopitarom koji mu je izneo razloge zbog kojih list nije mogao da uspešno izlazi. Kopitar mu je rekao sledeće: „Mi samo strogom i vjernom slogom možemo napredovati. Zato će biti vrlo korisno ako dospijete do izdavanja novina da ne mislite samo na Hrvatsku, nego na sve jugoslavjanske narode, jer niti Dalmatinac, niti Slovenac, niti Istrijanin, pa baš ni Slavonac, kamoli ini Jugosloveni, ne bi rado pristali na isključivu narodnost hrvatsku...“⁵⁴ Ove Kopitarove reči svedoče da u njegovo vreme hrvatsko ime nije bilo rašireno van etnički šarolikog geografskog teritorija tzv. Banske Hrvatske.

⁵² Isto.

⁵³ Cit. prema: V. Horvat, Crkva u Hrvatskom narodnom preporodu..., 75-76.

⁵⁴ Cit. prema: L.M. Kostić, n. d., 23.

Gajeve „ilirce“ potresla je pojava Vukovog Kovčežića za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona (Beč, 1849) i, naročito, članak Srbi svi i svuda. U tom članku Vuk je utvrdio da su Srbi svi oni koji govore samo štokavskim narečjem, pa bili oni u Žumberku ili u Vranju. Dakle, Srbi su „štokavci triju verozakona“: pravoslavnog, rimokatoličkog i islamskog. Od vremena izlaska Kovčežića iz štampe ne smiruje se povika velikohrvatskih ideologa na Vuka Karadžića.⁵⁵

Zbog nemoći historiografije da u potpunosti rekonstruiše vremena slavenskog doseljenja na Balkan, narodnosnog rasprostiranja na Balkanu tokom srednjeg i novog veka (do XIX veka), mogu biti od koristi i mišljenja filologa koji su više od istoričara razmišljali o problemu srpsko-hrvatsko-slovenačkog etnosa i njihovom teritorijalnom rasprostiranju na južnoslavenskom prostoru. Pitanjem broja i opsega slavenskih narodnosti slavisti su se bavili najviše tokom XIX veka. Kako ocenjuje Lazo M. Kostić, njihovi rezultati se ne podudaraju, ima među njima dosta principijelnih razmimoilaženja, ali je za sve njih zajedničko da tzv. Hrvatima daju veoma mali teritorijalni prostor, a Srbima vrlo veliki. Pojam Hrvata se ograničava na samo jednu sasvim usko obeleženu „skupinu“ na području bivše Jugoslavije. Tako na pr. češki slavisti priznaju kao Hrvate samo kajkavce, dok, s druge strane, Slovenci smatraju kajkavce za Slovence a Hrvate ograničavaju na čakavce. Prema filolozima-slavistima, Srbi su mnogostruko brojniji od Hrvata i prostiru se u velikom pojasu Balkana.

Slavisti o jeziku Hrvata

Lazo M. Kostić zaključuje da „nema baš ni jedne, ama bukvalno nijedne oblasti Jugoslavije koju su svi veliki slavisti XIX veka priznali kao nesumnjivo hrvatsku“. Slovenac Jernej Kopitar osporava čak Hrvatima kao naciji sam Zagreb sa okolinom. Kopitarovo stanovište najbolje se ogleda u prepisci sa češkim jezuitom Josipom Dobrovskim iz 1810. godine. Kopitar tvrdi da se „provincijalni Hrvati“ (iz trožupanijske Banske Hrvatske – N.Ž.) tek poslednjih dvesta godina nazivaju Hrvatima i to kao geografski a ne etnografski pojam. O tome Kopitar u jednom pismu iz 1810. piše Dobrovskom sledeće: „Tek od Ferdinanda I (1503-1564) i Leopolda I (1640-1705) počeo je da se upotrebljava geografski naziv Hrvatske i s onu stranu Kupe... Slavonci su srpski naseljenici i govore 'kruh' i 'brez' mesto 'bez', pravo kranjski“. U pismu od 1. februara 1810. kaže sledeće: „Ja više verujem Truberu i Krčeliću nego Salagijusu što se tiče Hrvata, da naime severno od Kupe u stvari nema genetskih nego samo geografskih Hrvata, a genetski to su samo Vendi (Slovenci)... Nije dakle neistorijski kad Slovenci neće da budu Hrvati, već je to veritatis causa... Ja sam sigurno toliko pravedan prema Hrvatima kao Vaša Prečasnost prema Slovincima, ali pogrešan naziv vređa me (sablažnjava me): mi Slovenci ne treba da se zovemo Hrvati, nego oni sami treba da se zovu ono što su, tj. Slovenci...

⁵⁵ G. Malović, Pod lažnim znamenjima, „Politika“, 30. VI 1991.

Kako uopšte dolaze Zagrepčani ka hrvatskom poreklu. Ne dajmo se, dakle, zavarati administrativnom podelom zemalja i naziva...“. Kopitar piše Dobrovskom 21. aprila 1810. sledeće: „Ako su Dalmatinci Hrvati, qui certe sunt prema Konstantinu (Porfirogenitu – N. Ž.), a takođe Zagrepčani, otkud to dolazi da prvi, glavni Hrvati, srpski govore a poslednji ne govore?“⁵⁶

Jezuita iz Češke Josip Dobrovski (1753-1829), „otac slavistike“, smatrao je samo kajkavski dijalekt kao hrvatski dok je „sve drugo za njega ilirski ili srpski jezik“. Idući tom analogijom Dobrovski je samo Hrvatsko zagorje i Sloveniju smatrao predelom Hrvata, dok su „svuda drugo živeli Srbi“. Dobrovski je panonske Hrvate delio na prave zagrebačke Slovence, ugarske Slovence i kranjske, štajerske i koruške. Po njemu, Dalmatinci su „napola Srbi (glagoljaši)“, dok su „ćiliričari čisti Srbi“. Za Dobrovskog Srbi su i Dubrovčani, Makedonci i Bosanci, dok su Kranjci, „Bezjaci“ (Zagorci) i panonski Hrvati po poreklu Hrvati. Dobrovski je poistovećivao tzv. „dalmatinsko-ilirski“ jezik sa srpskim jezikom, pa je do kraja života ostao pri gledištu da su Dalmatinci i po jeziku i po poreklu uglavnom Srbi.⁵⁷

Najpoznatiji slavista druge polovine XIX veka, Franc Miklošić, u svojoj Uporednoj gramatici slovenskih naroda Hrvate je reducirao na sasvim mali i neznatan prostor tvrdeći da su svi štokavci Srbi, čakavci Hrvati, a kajkavci Slovenci. U Uporednoj gramatici Miklošić govori o dva srpska dijalekta (-e i -ije) i jednom hrvatskom (-i). Ikavštinu, dakle, uzima za karakteristično obeležje hrvatskog jezika, dok su ekavština i ijekavština dve grupe srpskog jezika. Ipak Miklošić je tvrdio da nisu svi ikavci Hrvati-čakavci već da ima ikavaca koji čisto srpski govore i da imaju istu narav i običaje.⁵⁸ Tu je pre svega mislio na ikavce štokavskog narječja sa područja Dalmacije, Primorja i Like. Za Dubrovnik Miklošić je govorio da do njega nikad nije dopirala čakavština i da je uvek bio štokavski, dakle srpski.

Vaspitanici jezuitskog ponašanja i kulture, kakvi su bili ilirac i jeronimovac Ivan Kukuljević, zatim Ivan Mažuranić i drugi, odlučno su primenili Lojolino načelo: „metode menjamo – cilj izoštravamo“, te su nagovorili i naveli naivnog Vuka Karadžića, ali i Đuru Daničića, da u Beču, 16. marta 1850, potpišu tzv. Bečki književni dogovor o zajedničkom jeziku Srba i Hrvata na štokavskom narečju.⁵⁹

⁵⁶ Cit. prema: L.M. Kostić, n.d., 22-23.

⁵⁷ Isto, 21-22.

⁵⁸ Isto, 26-27.

⁵⁹ „Začuđujuće spremno i lako odrekoše se 'ilirici-Hrvati' mogućnosti stvaranja hrvatskog književnog jezika na kajkavskom ili pak na čakavskom narečju; znali su oni da je srpsko štokavsko govorno područje daleko veće, pa je bilo poželjno da se, na svaki način...(štokavica) proglasi i za hrvatsko govorno narečje, jer bi time bila bitno proširena mogućnost 'ilirskog delovanja' i proglašenja (jedinственog – N.Ž.) 'ilirskog područja' po jednom bitnom kriteriju – kakav je jezik“ (Isto).

Pored dva Srbina dogovor je potpisalo i šest rimokatoličkih predstavnika: Ivan Kukuljević – Sakcinski (iz mletačke porodice Saki), Dimitrije Demeter (grčko-cincarskog porekla), Ivan Mažuranić, Vinko Pacel, Franjo Miklošič i Stjepan Pejaković. Dogovorom je zaključeno da „jedan narod treba jednu književnost da ima“, da se između tri narječja, ekavskog ikavskog i ijekavskog odabere „južno“ tj. ijekavsko, s tim da se ta tri narječja ne smeju mešati. Glavno pitanje kojem je to „jednom narodu“ dogovor bio namenjen ostalo je nerešeno, a ubrzo će se pokazati i nerešivo jer se „jedan dugo postojeći narod, srpski, stao jezički razjedinjavati, dok se drugi narod, hrvatski, nepostojeći kao jedna realna jezička zajednica, počeo sve više ujedinjavati, književnojezički i standardnojezički, oko Vuk-Daničićevog srpskog jezičkog modela uprkos svojoj supstancijalnoj izvornojezičkoj nejedinstvenosti, tj. stvarnoj trojezičnosti“.⁶⁰ Književni dogovor je bio značajan praktičan uspeh „iliraca“ u sprovođenju i širenju ilirske ideje, pa su oni tekst jezičkog dogovora objavili pod „ilirskim znamenjima“ (ilirskim grbom) na prvoj strani „Narodnih novina“.⁶¹

Prisvajanje srpske štokavice i proglašavanje iste za opšteobjedinjavajuće narječje hrvatskog književnog jezika, nije naišlo, koliko nam je poznato, na protest tadašnjih srpskih intelektualaca; ili nije imao ko ili su bili nesmotreno indolentni prema podmuklim političkim namerama ideologa velikohrvatstva po tom pitanju.

U Gajevom Ilirskom pokretu masovno učešće uzelo je rimokatoličko sveštenstvo.⁶² Isusovac V. Horvat ističe činjenicu da su iz isusovačkih gimnazija „stoljećima izlazili ponajbolji pisci i prosvjetni djelatnici i gotovo svi preporoditelji završili zagrebačku (isusovačku) gimnaziju, dok su dvojica neko vrijeme bila i u varaždinskoj (Ljudevit Gaj i Franjo Rački)“.

Mnogi čelnici Ilirskog pokreta bili su rimokatolički sveštenici npr. Pavao Štos, fra Martin Nedić i brojni bosanski franjevci, župnik Tomaž Mikloušić – preteča ilirizma itd. Biskup Aleksandar Alagović (1760-1837) preporučivao je rimokatoličkom sveštenstvu da čita Gajeve Novine i Danicu. Prof. Nikola Žic je

⁶⁰ B. Brborić, Srpske sociolingvističke prilike u retrospektivi i srpska jezička politika u novim državnim okolnostima, Zbornik radova Republika Srpska Krajina, Knin-Beograd, 1996, 168.

⁶¹ Isto.

⁶² Isusovac V. Horvat piše da je Zagrebačka bogoslovija „žarište preporoda“: „Gaj je već od početka računao sa zagrebačkim bogoslovima, pa ih je posjećivao već od 1830. i oduševljavao za preporod. Među njima su se neki posebno isticali sposobnošću i revnošću. Pavao Štoos... istaknuo se već kao gimnazijalac latinskom odom prigodom smrti biskupa Maksimilijana Vrhovca (1827), a sljedeće je godine pozdravio pjesmom novog zagrebačkog biskupa Aleksandra Alagovića... Štoosov kolega, Josip Marić (Kostajnica 1807- 1883), budući kanonik, objavio je Iskru domorodne ljubavi (Zagreb, 1830), a Josip Kundek kao bogoslov je 1832. tiskao pjesmu u dvanaestersu Reč jezika narodnoga (kao nap. 186, 81-82).

isticao da je Gaj upravo u „hrvatskom svećenstvu našao najiskusnije i najoduševljenije pristaše i pomagače za svoj rad i uspjeh“. Pored „domaćih ljudi“ Ilirski pokret su podupirali „došljaci“ rimokatolici iz Ugarske i Slovačke: ban Vlašić (inače Mađar), kanonik zagrebački Mojzes, biskup Aleksandar (Šandor) Alagović (iz Slovačke), biskup-kardinal Haulik.⁶³ Nazadnost iliraca „mađaroni“ su dokazivali činjenicom što je među njima bilo mnogo crkvenih ljudi. Antun Barac navodi da su „među najbučnije Gajeve sledbenike pripadali zagrebački sjemeništarci i većina nižih svećenika.“⁶⁴

Viktor Novak je uzdizao to „ilirsko“ sveštenstvo smatrajući ga „naprednim“, „slobodoumnim“ i „liberalnim“, i odvajao ga od klerikalnog, nazadnog sveštenstva. U pozitivnom svetlu V. Novak posmatra „Zbor duhovne mladeži zagrebačke“, kojeg naziva „prvim čedom ilirizma“. To „prvo čedo ilirizma“, međutim, tridesetih godina 20. veka prerasta u reakcionarno zborište pravaške, frankovačke i ustaške mladeži.⁶⁵

U Zagrebu je, u oktobru 1836, osnovano Narodno duhovne mladeži društvo ili Ilirsko narodno društvo domorodne mladeži duhovne siemeništa Zagrebskoga. Društvo je imalo strateški važne ciljeve za utemeljenje hrvatstva: da uči i usavršava narodni (hrvatski) jezik tj. srpsku štokavicu; da nabavlja knjige za knjižnicu i sakuplja narodne pesme; da prevodi dela „Svetih otaca i dobrih suvremenih propovijedi“; da proučava narodnu (hrvatsku) istoriju i pedagogiju. Od 1846. Društvo počinje izdavati verske zabavne i poučne knjige za narod, posebno za mladež, pod nazivom „Kolo mladih rodoljuba“. Godine 1857. Društvo je promenilo ime u Zbor duhovne mladeži zagrebačke. Josip Buturac ističe velike zasluge Zbora u očuvanju „narodnosti“ hrvatske: „Tradicija Zborova pripovijeda da je Gaj, kad je nakon ukinuća ilirskog imena malodušnost ušla u ilirce, pokazao rukom na sjemenište i rekao: 'Ako mi svi danas poginemo, ovi (tj. klerici) sačuvat će narodnost našu!'“.⁶⁶

Po uzoru na zagrebačke bogoslove, bogoslovi u Đakovu osnovali su 1841. godine „rodoljubno“ društvo Mladeži duhovna sjemeništa đakovačkoga. „Rodoljubno“ društvo bogoslova osnovano je i u Senju 1846, pa su Zagreb,

⁶³ N. Žic, Aleksandar Alagović biskup zagrebački osnivač požeškog orfanotrofija, Požeška kolegija – spomenica o stogodišnjici 1835-1935, Slavenska Požega, 1935, 20, 34.

⁶⁴ Književnost ilirizma, JAZU, Zagreb, 1954, 57. (cit. prema: V. Horvat, n. d., 89).

⁶⁵ O masovnom učešću rimokatoličke hijerarhije i sveštenstva u ilirskom pokretu Ljudevita Gaja svedoči voluminozno delo V. Novaka *Magnum tempus – Ilirizam i katoličko sveštenstvo*. Svi ti brojni rimokatolički sveštenici prikazani su kao buktinje jugoslovenstva, sveslavenstva, liberalnog bratstva. Nelogično izgleda što Novak u knjizi *Magnum crimen*, kod ocene rimokatoličkog sveštenstva, prelazi u drugu krajnost i rimokatolički kler, koji ni u vekovnim rasponima bitnije ne menja svoju suštinu, predstavlja u potpuno tamnim tonovima.

⁶⁶ J. Buturac, *Povijest Zbora duhovne mladeži zagrebačke 1836-1936*, Zagreb, 1937, 25 (cit. prema: V. Horvat, n.d, 106).

Đakovo i Senj postali centri u kojima su se „rađale velike preporoditeljske ideje“. Takve ideje mi bi preciznije nazvali velikohrvatsko-klerikalnim.

Godine 1855. bosanski klerici u Đakovu su osnivali Zbor redovničke mladeži bosanske preko kojeg su hteli da se „u narodnom hrvatskom i latinskom jeziku usavršavaju“. Godine 1876. bosanski klerici, zajedno sa „Zborom“, prešli su iz Đakova u Ostrogon u Mađarskoj. Franjevačka bosanska mladež vraćala se iz Ostrogona „usavršena u hrvatskom jeziku i hrvatskoj književnosti, puna zanosa za hrvatskom misli i hrvatskom prosvjetom“.⁶⁷ U Zboru su stvarani školovani rimokatolički klerici koji su obavljali „presvete“ misionarske dužnosti u pravoslavno-muslimanskoj Bosni i Hercegovini, uzgred beležeći srpske narodne pesme koje su objavljivali kao hrvatske.

U takvim aktivnostima naročito se isticao fra Ivan Jukić. Godinu dana nakon osnivanja Ilirske čitaonice, 1839. osnovano je Ilirsko društvo mladeži Grkokatoličkog sjemeništa u Zagrebu. U vreme Ilirskog pokreta Rimokatolička crkva je osnivala i druge ilirske kulturne institucije. Tako je u Zagrebu 1839. godine osnovano Narodno ilirsko skladnoglasja društvo po uzoru na Kolo mladih rodoljuba, koje je bilo književno udruženje biskupskog sjemeništa. To društvo imalo je zadatak da uzdiže crkvenu i narodnu (ilirsku, pa porom hrvatsku) pesmu. Pravilnik društva bio je na latinskom jeziku, ali se već u prvoj godini njegovog postojanja počeo pisati „ilirskim jezikom“ tj. srpskom štokavicom. O imendanu biskupa Haulika društvo je priredilo prvi koncert. Naročito je bila popularna pesma koja je govorila o duhovnom jedinstvu Austrijskog carstva i papstva: „Bože živi našeg cara i epiškopa“ (od anonimusa).⁶⁸

Masovno učešće biskupa, kanonika i nižeg sveštenstva u Gajevom Ilirskom (hrvatskom) narodnom pokretu baca novo svetlo na ideološku suštinu tog pokreta. Hrvatska i jugoslovenska historiografija i književnost Ilirski pokret u ideološkom pogledu posmatrali su kao liberalni romantičarski pokret mladog građanskog staleža uperen protiv dekadentnih feudoaristokratskih osnova društva. Predstavljali su ga kao pokret koji treba da sprovede nacionalno i ideološko osvešćivanje mlade hrvatske građanske klase u nacionalno-liberalnom pravcu. Međutim, masovno učešće rimokatoličkog klera i aristokrata u Ilirskom pokretu može se protumačiti i kao pokušaj odbrane legitimne ideologije carevine od severnog mađarskog protestantizma i verskog liberalizma.

Naime, od vremena austrijskog cara Ferdinanda I (1527-1564), u severnoj Ugarskoj se pojavio veliki broj pristalica reformacije. Car Rudolf II (1576-

⁶⁷ Fra J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, II, Sarajevo, 1915, 211 (cit. prema: V. Horvat, n.d., 106).

⁶⁸ Narodna enciklopedija Srba, Hrvata i Slovenaca, uredio Stanoje Stanojević, knjiga III.

1608), kao gorljivi protivnik reformacije, provodio je stroge mere protiv ugarskih protestanata. U februaru 1604. saborskim člancima dodao je i članak XXII kojim je ne samo odbio molbe ugarskih protestanata već je potvrdio sve privilegije izdane u korist Rimokatoličke crkve od vremena svetog mađarskog kralja Stefana. Protiv takvih carskih odluka protestant Stjepan Bočkaj u Mađarskoj je pokrenuo bunu. Po sklopljenom primirju, 23. juna 1606, Car Rudolf II „uređio“ je ugarske verske poslove. Bilo je određeno da plemstvo i građani Ugarske mogu slobodno ispovedati veru koju hoće. Tako su rimokatolicizam i reformacija postali ravnopravni, dok je članak XXII iz 1604. bio brisan.⁶⁹ Kralj Rudolf II isturio je bansku Hrvatsku kao branu protestantskom nadiranju. Sabor u Zagrebu je 10. aprila 1606. istupio protiv slobode veroispovedanja i izrazio želju da ostane u važnosti Rudolfov članak XXII iz 1604. godine. Nešto kasnije, 16. januara 1608, kralj Rudolf je, kako ističe prof. Nikola Žic, sankcionisao zaključak sabora u Zagrebu o isključivom priznanju rimokatoličke vere unutar Hrvatske i Slavonije. Tako je na snagu stupio verski zakon suprotan onome u Ugarskoj. Tridesetih godina XIX veka Mađari su zahtevali da se protestantima dade građansko pravo i u Hrvatskoj, tj. da se ukine zasebni „hrvatski vjerski zakon“ iz 1608. godine.⁷⁰

„Protestantsko pitanje“ postalo je ključno u sporovima između Pešte i Zagreba i na kraju dovelo do Ilirskog pokreta kojeg je, pored ostalog, izazvao verski nesklad između protestantskog i rimokatoličkog dela Carevine.

Sabor u Zagrebu sastao se 11. jula 1832. „u novom duševnom raspoloženju“, odlučan da „hrvatski poslanici ostanu nepokolebljivo kod dojakošnjega stanovišta u pitanju protestanata“. U požunskom saboru 1832-1836 bilo je prisutno „protestantsko pitanje“, ali su „hrvatski poslanici (preciznije rečeno rimokatolici – N. Ž) nepokolebljivo branili svoj drevni vjerski zakon ne dopuštajući da im se to pravo otme“.⁷¹ Predviđajući sigurnu pobjedu hrvatskog (rimokatoličkog) gledišta u sukobu sa Mađarima, biskup zagrebački Alagović je 8. septembra 1833. posebnom „zakladnicom“ uz „polog“ od 3.000 forinti u stolnoj crkvi zagrebačkoj utemeljio „lijepu pobožnost na čast Blaženoj Djevici Mariji... s vrućim željama da se protestantski zahtjev Mađara otkloni od Hrvatske“.⁷² Ilirski pokret je, dakle, imao i „prevažne“ verske zadatke jer je trebalo, u interesu „apostolske“ Austrije, čisto rimokatoličko carsko područje (Bansku Hrvatsku) odbraniti od severne mađarske protestantske najezde. Upravo iz tog razloga Hrvatska i hrvatstvo će tokom XIX veka imati sve veći značaj za interese Habsburške monarhije kojoj je rimokatolicizam označavao

⁶⁹ N. Žic, Aleksandar Alagović biskup zagrebački osnivač požeškoga orfanotrofija, Požeška kolegija – spomenica o stogodišnjici 1835-1935, Slavonska Požega, 1935, 36.

⁷⁰ Isto, 36-37.

⁷¹ Isto, 37.

⁷² Isto.

državni opstanak pred sve izraženijim mađarskim pretenzijama za samostalnošću.

Prvi vesnik tog novog blagonaklonog odnosa prema Hrvatskoj i hrvatstvu uočava se sa stvaranjem hrvatske metropolije. Naime, car Franc Jozef je 12. avgusta 1850. dao dozvolu da se Zagrebačka biskupija uzdigne na rang nadbiskupije. U decembru 1852. papa Pije IX izdao je bulu „Ubi primum placuit“ kojom je odredio da se u Zagrebu, „koji ima jednu tisuću kuća i 13.000 stanovnika, biskupija podigne na rang nadbiskupije. Ujedno joj je, kao metropoliji, pridružio biskupije koje su do tada pripadale mađarskim nadbiskupijama (kaločkoj, bačkoj, ostrogonskoj) i to: bosansku ili đakovačko-srijemsku, senjsko-modrušku ili krbavsku i križevačku biskupiju. Od tog vremena je „zagrebački natpastir“ hrvatski metropolita te je u crkvenom pogledu prestao mađarski uticaj na „hrvatski narod“.⁷³

Ilirsko ime nije se svuda odomaćilo i primilo, naročito ne kod Srba, koji su se odlučno oduprli nastojanjima da im se ono nametne. Već 1843. godine bilo je zabranjeno iz razloga kako bi Austrija ugodila Turskoj i Mađarskoj. Jugoslavensko ime je nasledilo ilirsko i to najviše zahvaljujući aktivnostima biskupa J. Štrosmajera i kanonika Franje Račkog.⁷⁴

Istoriju hrvatskog naroda Rački je sa „posebnom ljubavlju“ proučavao, smatrajući da je ona Božje delo i rezultat stvaralaštva samog hrvatskog naroda. Isticao je narode Habsburške monarhije kao narodne i istorijske individualnosti. Ti narodi ušli su u okvir Habsburške monarhije „pod uvjeti svetih ugovorah“, u težnji da osiguraju svoju osobenost u zajednici s ostalim narodima Srednje Evrope. Rački je izvodio načelo federalističkog preuređenja Monarhije s jemstvom učvršćenja narodnih i „povijesnih“ individualnosti njezinih naroda. Ideja jugoslavenstva, kao pre ilirska ideja Lj. Gaja, funkcionisala je kod Račkog kao hrvatska nacionalna integracijska ideologija, sa zadatkom da mobiliše hrvatsku inteligenciju na putu izgradnje moderne hrvatske kulture i prostorno što šire hrvatske državnosti. Povodom 25-godišnjice Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti Rački je i sam isticao da je ona svoju misiju, koja je trebalo da obuhvati celi jugoslovenski prostor, počela od hrvatstva: „Akademija malog prezrenog hrvatskog naroda imala je 'sielo u duši Hrvatstva.'“⁷⁵

Starčević

⁷³ Isto, 1.

⁷⁴ M. Murko, O prethodnicima ilirizma, „Nova Evropa“, II/3, 1921.

⁷⁵ F. Rački, Osvrt na 25-godišnje djelovanje Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1893, 8-9.

Tvorac velikohrvatske pravaške ideje Ante Starčević je bio pod jakim uticajem Riterovog svehrvatstva zasnovanog na rimokatoličkoj osnovi. Upravo su A. Starčević i E. Kvaternik Riterovo svehrvatstvo isticali kao program svog „pravaštva“. Riterovu Croatia rediviva su posebno cenili zbog njezinog historicizma, terminologije i isticanja hrvatskog imena.⁷⁶ Križanićevo delo nije u to vreme moglo uticati na političku misao u Hrvata zato što se za njega nije znalo sve do kraja šezdesetih godina. Naime, otkrio ga je tek 1869. Ivan Kukuljević – Sakcinski.

I Starčević je u mladosti bio oduševljeni pristaša ilirskog pokreta iz koga je i politički ponikao. Revolucione 1848. godine u zanosu je slavio bana Jelačića i izrazio veru u skorbu obnovu nekadašnjeg legendarnog hrvatskog kraljevstva koje je, prema njemu, obuhvatalo krajeve „od mora pa do vode Mure, od Ljubljane pa do grada Jajca“.⁷⁷ Godine 1851. osudio je upotrebu srpskog imena za narodne pesme koje je izdao Vuk Karadžić. Starčević je, služeći se nekritički istorijskim izvorima, porekao srpskom imenu etničko (narodno) obeležje. Praktično, A. Starčević je osuđivao sve ono što bi eventualno smetalo širenju i stvaranju velike hrvatske države. Pedesetih godina XIX veka on je osuđivao ustanke bosanske (srpske) raje protiv bosanskih aga i begova. Godine 1858. prvi put je izrazio svoje uverenje o bosanskim muslimanima kao „po kervi i jeziku najčistijom braćom“.

Starčević je predlagao da Hrvatska uredi odnose sa Austrijom i Mađarskom kroz međunarodne ugovore. Preduslovom za to smatrao je uspostavljanje celovitosti „hrvatskih zemalja“, tj. Hrvatske, Slavonije s Granicom, Dalmacije i Međimurja, a „privolenijem stanovništva“ trebalo je da im se pridruži i „sav južno i severno zapadni kraj nekadašnje velike Kraljevine Hrvatske“, kako Starčević naziva slavenske zemlje, u kojima živi „po kervi, po jeziku, po prošlosti, i ako Bog da u budućnosti jedan te isti narod“.⁷⁸

Ante Starčević je bio oličenje borbenog hrvatskog nacionalizma u nastajanju. U njegovim očima Hrvatska je nezavisna zemlja koja je u prošlosti od dobre volje ušla u personalnu uniju s Mađarskom i Austrijom. Starčević je razvijao misao „historijskog državnog prava Hrvatske“. Književni kritičar Jovan Skerlić, srpski liberal koji inače nije poznavao svrhu rada na stvaranju mitomanske hrvatske historiografije, tvrdio je da slavenska misao, jugoslavenska ideja, narodna politika

⁷⁶ J. Šidak, n. d., 146.

⁷⁷ Istočne granice Hrvatske su i kod Starčevića relativne, fluidne, neodređene. Ni sami idejni tvorci buduće velike Hrvatske nisu mogli sinhronizovati svoje vizije, jer nisu svi podudarno mogli sagledati konture nekadašnje tobožnje Hrvatske. U Starčevićovoj kartografiji granice Hrvatske vremenom idu sve istočnije: prvo su na Uni, pa na Drini, na Moravi, na Marici, da bi na kraju, u Riterovom stilu, išle dalje na istok ka Ukrajini.

⁷⁸ Enciklopedija Jugoslavije, tom 8, Zagreb 1971, 128.

srpsko-hrvatska, nisu imali ogorčenijeg protivnika od vođe hrvatskih pravaša. Starčević je prezirao slavenstvo. Govorio je da između Hrvata, Čeha, Poljaka i Rusa, nema nikakvog jedinstva, ni krvnog ni jezičkog. Po njemu, Srbi su samo geografski pojam, srpska istorija ne postoji, srpski jezik je izmišljotina. Srpstvo su u najnovije doba stvorile Rusija i Austrija. Sve što je dobro kod Srba to je samo hrvatsko. On je pisao o hrvatskoj dinastiji Nemanjića; na Kosovu je bilo svih samo ne Srba. Ono što se u njegovo vreme zvalo Srbima to su pohrvaćeni Vlasi, Arbanasi i Cigani, nečista rasa. Samo iz velike mržnje prema Srbima govorio je o Bugarima sa mnogo nežnosti. Turska je za njega bila kulturna zemlja.⁷⁹

Kroatizacija srpskog jezika i književnosti

Protiv žestokih napada na srpstvo i historiografskih falsifikata Štrosmajera i Račkog i pravaša Starčevića i Pavlinovića, ustali su dalmatinski Srbi okupljeni oko Srpskog lista (Sava Bjelanović, Lazar Tomanović i drugi). Takvo hrvatstvo koje ne postoji, već se stvara, Srpski list je nazivao anahronizmom čiju pogonsku snagu čini sveštenstvo. „Sveta dužnost“ rimokatolika je „da sve učini za vjeru, dakle i da ratuje protivu pravoslavlja i muhamedanstva“, a za Srpski glas je bilo potpuno izvesno „da su u borbi protiv Srpstvu vođe jezuiti i fratri dok su Hrvati samo vojnici a hrvatska misao prosto oruđe“, te da su fratri i jezuiti „stari i poznati nosioci tuđinske misli, koji pod maskom hrvatstva šire srednjevjekovnu vjersku borbu, što je najveća uvreda i poniženje dvadesetom vijeku“.⁸⁰

Pitanje Kačićevog „slovinstva“ među prvima je razmatrao Bokelj Laza Tomanović iz Lepetana. On je utvrdio da Kačić hrvatsko ime smatra istovetnim ili bar posve bliskim kranjskom, odnosno slovenačkom imenu, pa je na taj način žitelje „kajkavske“ Hrvatske, kao i Kopitar, podvodio pod slovenačku narodnost. Na toj tvrdnji Tomanović je temeljio tezu da je hrvatsko ime, u to vreme vezano za prostor kajkavske Hrvatske, za Kačića geografski a ne nacionalni pojam, te da je u Nemanjino vreme „slovinstvo“ značilo isto što i srpstvo.⁸¹ Prema Tomanoviću, dakle, Kačić, ali i dubrovački pisci, kad kažu „slovinstvo“ misle na srpstvo: „Kako pravoslavni Srbi u ono vreme nisu mogli

⁷⁹ J. Skerlić, Ante Starčević, Beograd, 1911.

⁸⁰ Isto, 145-146.

⁸¹ Istoričarka Sofija Božić ističe Tomanovićevo mišljenje da je Kačić u delu „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“ pevao o srpskim vladarima, o događajima iz srpske istorije, da su „Razgovori“ napisani u duhu srpskih narodnih pesama i po sadržaju i po formi. Zbog svega navedenog Tomanović je u Kačiću video srpskog pesnika. Uključivanje Kačića u sferu hrvatske kulture smatrao je potpuno neopravdanim (S. Božić, n.d., 94-95).

smatrati Srbima inoverce podložne Papi, Srbi-katolici traže opšte ime i nalaze ga u imenu slovinskom".⁸²

Tomanoviću je četiri godine kasnije odgovorio Franjo Rački, tvrdeći da je Kačić Hrvat „koji obuhvaća svojom mišlju cijelo južno slovinstvo, što nije čak ni nešto novo“, pa pominje imena Lj. Crijevića, F. Vrančića, M. Orbinija, koji su pisali o slavenstvu. Incident sa Tomanovićem „potakao“ je Račkog na „istraživanje“, pa je „otkrio“ da je „kod Hrvata još u XVI stoljeću postojala nacionalno-jezička svijest koja uvjetuje izvjesnu orijentaciju stare hrvatske književnosti“. F. Rački je, bez bilo kakvih ozbiljnih dokaza, nepokolebljivo tvrdio da je hrvatski jezički nacionalizam postojao i u Srednjem veku. Kačiću je naknadno pripisano da je afirmisao moderni hrvatski patriotizam kod naroda. Iz tvrdnji Račkog nastala je „istina“ da je kamen temeljac „slovinskog patriotizma“ njegov neposredni hrvatski patriotizam, pa je „slovinstvo“ (pored ilirstva) postalo sinonim za hrvatstvo.⁸³

Povodom svečanosti otkrivanja spomenika fra Andriji Kačiću-Miošiću u Makarskoj 1890, list Srpski glas je negodovao jer je čitavoj svečanosti dat hrvatski karakter, odnosno, ideolozi hrvatstva su pokušali da „preuzmu slavnog srpskog pjesnika“ i da uz pomoć dela ovog „imitatora narodne poezije“ nadoknade ono što im nedostaje a to je sopstvena kulturna baština.⁸⁴

Tomanović je stalno isticao da je srpski narod raskomadani „na toliko strana da ni poljski narod nije groznije“. Međutim, jedinstvo srpskog naroda opstajalo je „čvrstom svezom jednoga istovjetnoga jezika“: „Ja sam bio u Srijemu, Bačkoj, Banatu i Šumadiji; putovao sam kroz Dalmaciju, Crnu Goru i Hercegovinu; govorio sam sa Bošnjacima i Ličanima: i svuda sam našao jedan istovjetni jezik. Samo što neke grupe izgovaraju lijepo, neke lipo, neke lepo itd, u tome je sva razlika! Kad se sastane Dalmatinac, Bošnjak, Crnogorac, Šumadinac i Bačvanin najprostiji, oni se razgovaraju kao da su se u jednom selu rodili i podhranili. Takvoga jedinstva jezičkoga na ovolikom prostoru ne znam imali ijedno pleme u slovenstvu, ali znam da ga nema ni njemački ni italijanski narod. Ovijem istijem jezikom pisali su dubrovački pjesnici, pisao je Kačić i ispjevane su narodne pjesme, koje nam danas služe, kao obrazac kako valja pisati. Drukčije, sve što se bolje usavršava naš književni jezik, sve se više istovjetuje jeziku što se čuje po narodu od Skadra do Zadra i Budima. Ili ti, naš književni jezik i jezik

⁸² L. Tomanović, Fra Andrija Kačić prema srpstvu i hrvatstvu, Stražilovo, Novi Sad, br.19, 8. V 1886, 626.

⁸³ I. Pederin, Kačićev „Razgovor ugodni naroda Slovinskog“ – susret srednjeg vijeka i modernog patriotizma, „Kačić“, Zbornik franjevačke provincije Presvetog otkupitelja, Split, 1969, 18-20.

⁸⁴ S. Božić, n.d., 94.

narodni jedan je isti, što opet ni jedan narod nema. U Slovenstvu, u nauci ovaj jezik i jezik narodni jedan je isti, što opet ni jedan narod nema".⁸⁵

On je isticao da srpski jezik zovemo i „hrvackim“, ali da taj naziv nije tačan: „Hrvackijem jezikom nije fra Andrija Kačić pjevao. Da je pjevao hrvackijem jezikom mi ga ne bismo razumjeli, kao što ne razumijemo što se pisalo hrvacki prije pedeset godina, i što danas zbore ostrovljani od Zadra do Senjske rijeke i stanovnici oko Zagreba i Križevca. Hrvati su počeli tek od Gaja malo po malo prisvajati naš jezik u književnosti, ali ga u životu neće nikad uvesti, i ovaj jezik sada nazivamo hrvackijem“.⁸⁶

Tomanović u svom vremenu očigledno nije mogao predvideti da će hrvatski jezik postati posebni međunarodno priznati književnojezički standard. Rimokatolički falsifikatori srpske kulturne baštine neumorno su radili. Dalmatinski Srpski glas bio je naročito ogorčen kada je Matica hrvatska već 1897. i 1898. godine pod hrvatskim imenom objavila dve knjige srpskih narodnih pesama o Kraljeviću Marku, Milošu Obiliću i drugim srpskim junacima. Sličan falsifikat Matica je napravila i 1888. objavivši Iskrice Nikole Tomazea. U ovom izdanju ilirsko ime je zamenjeno hrvatskim.

Srpski glas je ovaj postupak oštro osudio i pomenuo izdanje Iskrice u kome je Tomazeo ilirsko ime zamenio srpskim. Tomazeova srpska osećanja dokazivala su njegova dela: iako je pod ilirskim nazivom objavio pesme o Kosovu i Kraljeviću Marku, on je naglašavao da su to srpske pesme.⁸⁷

Po promjenama imena rečnika franjevca Dragutina Parčića vidi se na koji način je hrvatsko ime postepeno prodiralo u Dalmaciju i to izbacivanjem srpskog ilirskog imena. Naime, kanonik vatikanskog Ilirskog zavoda sv. Jeronima, fra Dragutin Parčić, sastavio je Rječnik ilirsko-talijanski (srpsko-italijanski) koji je objavljen u Zadru 1858. godine, zatim 1858-60. godine Vocabolario italiano-slavo. Drugo izdanje rečnika iz 1868, objavljeno takođe u Zadru, nosilo je naziv Vocabolario italiano-slavo (naslovna strana), Vocabolario italiano – ilirico (croato), unutrašnja strana rečnika. Dakle, stidljiva pojava hrvatskog imena uokvireno zagradom.

⁸⁵ L. Tomanović, Fra Andrija Kačić prema srpstvu i hrvastvu, Zadar, 1886, IIIIV.

⁸⁶ Isto, IV.

⁸⁷ Srpski glas je citirao i odlomak iz Tomazeovog rečnika Nuovo dizionario della lingua italiana u kome je pod odrednicom „serbico“ pisalo: „Srpski jezik nije dijalekt, nego je jedan od četiri slavenska jezika; milozvučniji je od poljskog i češkog, jezgrovitiji je od ruskog; srpske pesme mogu se uporediti sa najljepšim pjesmama bilo kog naroda. Govor Bosne i Hercegovine i planinske Dalmacije govor je srpski; hrvatski je dijalekat, kao i rasa, jedna degeneracija“ (S. Božić, Srpski list – Srpski glas glasilo Srpske narodne stranke na Primorju 1880-1904, magistarski rad u rukopisu, Beograd, 1996, 93-94).

Sa širenjem hrvastine tokom druge polovine XIX vijeka u Dalmaciji, rečnik u izdanju iz 1901. poprima potpuno hrvatsko ruho i nosi naziv Rječnik hrvatsko-talijanski. „Čuveni“ hrvatski jezikoslovac dr Ljudevit Jonke u svojoj enciklopedijskoj jedinici o Dragutinu Parčiću, falsifikatorski navodi da je on napisao „nekoliko izdanja talijansko-hrvatskog i hrvatsko-talijanskog rječnika“. Za njega su to bili prvi talijansko-hrvatski rečnici „novijeg vremena“, dakle postojali su vjerovatno i nekakvi iz starog vremena. Jonke je dalje falsifikovao činjenice pa je tvrdio da je Parčić napisao „gramatiku hrvatskog jezika na talijanskom“ koja međutim nosi naziv bez pominjanja hrvatskog imena, ali zato uz pominjanje Slavena, odnosno Srba (*Grammatica della lingua Slava*, 1873).⁸⁸

Srpsko ilirsko ime nose i drugi rečnici, na pr. rečnici Rud. V. Veselića *Rečnik ilirskog i nemačkog jezika*, Beč, 1853; *Rečnik nemačkog i ilirskog jezika*, Beč 1854. Hrvatski jezik nije još uvek bio projektovan. U svrhe stvaranja hrvatske junačke epske književnosti, u Zagrebu se od 1896. počinjao objavljivati zbornik *Hrvatske narodne pjesme*. Do 1939. godine objavljeno je ukupno osam tomova. Krajem XIX i početkom XX veka franjevci u Bosni i Dalmaciji počinju da promovišu i ističu „hrvatske guslare“ i „hrvatske junačke pjesme“. Franjevac Silvestar Kutleša iz Imotskog čak je 1939. godine objavio junačke narodne (hrvatske) pesme iz Imotske krajine.⁸⁹ Hrvatska revija 1940. godine takođe je objavila junačke narodne pjesme iz Imotske krajine podvodeći ih pod hrvatske narodne pesme.⁹⁰ D-r Mate Ujević objavio je u Zagrebu 1938. godine *Hrvatsku narodnu pjesmaricu*. Novi impuls pohrvaćivanju srpskih epskih narodnih pesama 1964. godine dala je Matica hrvatska objavljivanjem *Narodnih epskih pjesama* (u dva toma) koje su izašle u okviru višetomne edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. U predgovoru Olinko Deroko ističe da slava „naše“ (hrvatske) epske poezije započinje sa „Asanaginicom te nekim Kačićevim pjesmama za koje je Talijan Fortis mislio da su narodne... Prvi poznati zapis naših (hrvatskih – N.Ž.) epskih narodnih pjesama nastao je u XVII stoljeću, a načinio ga je hrvatski velikaš i urotnik Petar Zrinjski“.⁹¹ Među hrvatske epske pesme uredništvo Matice hrvatske uvrstilo je pesme srpskog junačkog epskog ciklusa koje pevaju o međusobnoj borbi srpskih uskoka i hajduka sa muslimanskim (turskim) junacima. Tipičan primer takvog epskog sadržaja je pesma *Pisma od Nuke barjaktara* u kojoj se pominju srpski junaci iz *Ravnih Kotara* (devet Vučkovića, Ilija Žarković i drugi) koji se sukobljavaju sa turskim ratnicima. „Danak u krvi“ postaje „potresni prizor“ vezan isključivo, ako se

⁸⁸ Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 1965, 428.

⁸⁹ S. Kutleša, *Nova pjesmarica – junačke narodne pjesme iz Imotske krajine*, Šibenik, 1939.

⁹⁰ *Hrvatske narodne pjesme – junačke narodne pjesme iz Imotske krajine*, Hrvatska revija, br. 5, Zagreb, 1940, 270.

⁹¹ *Narodne epske pjesme, Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb, 1964, 7.

izuzme „španjolska narodna romansa“, za hrvatsku epsku poeziju.⁹² Ne pominje se nikakav hrvatski epski lik, ali zato Matičino uredništvo, u pravaškom i „endehazijskom“ maniru, pod Hrvate nasilno podvodi i srpske junake islamske vere (muslimane).

Pokatoličeni srpski guslari iz Imotske krajine, srpskog prezimena a katoličkog imena (Mate Galić, Ivan Kutleša, Mijo Škoro, Ante Lončar, Ivan Marić, Ivan Vučković i drugi), odjednom, prema franjevačkoj epskoj verziji, „pjevaju lijepim hrvatskim jezikom“ o „krvavim okršajima između hrvatskih kršćanskih i muslimanskih junaka“. O Srbima, srpskom imenu i pravoslavlju nema ni pomena. Srpsko stanovništvo, koje je patilo pod turskim ropstvom, u najboljem slučaju nazivano je „kršćanskim“, pa se obično pominju „kršćani Krajišnici“. Stvaraocima „hrvatske narodne epike“ bio je u tim trenucima potreban svehrišćanski ekumenizam kako bi se iskoristila pravoslavna (srpska) epika za velikohrvatske nacionalne pretenzije.

Franjevac Silvestar Kutleša je čak ijekavski jezički oblik, koji su upotrebljavali pomenuti guslari, prevodio na ikavicu koja je s vremenom od srpskog pretvorena u jezički oblik katolika (Hrvata).⁹³ S druge strane, Matičin priređivač „hrvatskih junačkih narodnih pjesama“, Olinko Deroko, komotno tvrdi da su Vuk Karadžić, fra Grga Martić i B. Bogišić ikavske jezičke oblike pretvarali u ijekavske.

Pojedini teoretičari i istoričari književnosti isticali su da su „hrvatske“ junačke pjesme iz Imotske krajine preuzete „iz drugih naših krajeva“ i iz drugih zbornika junačkih pesama. Antun Šimčik je upozoravao da u Kutlešinoj Pjesmarici ima pesama preuzetih iz Karadžićevog zbornika (Ženidba Milić-barjaktara, Ženidba Ivana-Ilije Smiljanića, Sestra Đurković serdara i Zukan barjaktar, Bajo Pivljanin i beg Ljubović itd.). Za ovakvu Šimčikovu konstataciju smatramo da nije potrebna nikakva dodatna argumentacija, jer je iz njihovog naziva očito da navedene pesme pripadaju srpskom epskom junačkom ciklusu. U svojoj nemoći da argumentovano pobiju srpski karakter junačkih narodnih pesama, rimokatolički književni „stručnjaci“ su stalno ponavljali tvrdnju da je Vuk Karadžić „posrblijavao“ narodne pesme i da ih je „mijenjao prema svojim gramatičkim, leksikalnim i estetskim načelima“.⁹⁴ Šimčik je takođe tvrdio da je određen broj pesama iz Kutlešine Pjesmarice preuzet iz zbirke koju su objavili

⁹² Isto, 12-13.

⁹³ K. Kosor, Junačke narodne pjesme iz Imotske krajine, „Kačić“ – zbornik franjevačke provincije presvetog otkupitelja, Split, 1969, 242-253.

⁹⁴ Isto, 291.

franjevci Frano Jukić i Grga Martić pod naslovom Narodne pjesme bosanske i hercegovačke (Mostar, 1892).⁹⁵

Najznačajniji i najplodniji pisac „hrvatskih povijesnih pripovijesti“, August Šenoa, uopšte nije bio hrvatskog porekla. Njegovog oca, poslastičara Alojza, doveo je 1830. iz Budima u Zagreb zagrebački biskup Aleksandar Alagović. Češki jezik svojih predaka Alojz je u potpunosti zaboravio, a govorio je samo nemački i mađarski. Šenoina majka Terezija bila je ćerka Mađara Maksimilijana Eduarda Rabača (Rabacs).⁹⁶ Međutim, nehrvatsko poreklo nije mu smetalo da napiše brojne pseudoistorijske romane i pripovetke u kojima je isticao i veličao Hrvate, hrvatstvo i rimokatolicizam. U istorijskoj pripovijesti Čuvaj se senjske ruke on Hrvatima, doduše preko junačkih podviga srpskih uskoka, ostavlja sledeći amanet: „Sine hrvatski! I u tvom srcu gori božji plamen, i tvoje grudi su kruti kamen; sine hrvatski, pamti do groba starinsku pjesmu: Čuvaj se senjske ruke!“⁹⁷

Na oblikovanje istorijske svesti hrvatskog naciona naročito je uticala kulturna elita koja je popularisala i usvajala vrednosti književnih dela koja su svojim sadržajem izvirala iz „radikalnog katolicizma“.⁹⁸ U delima savremenih hrvatskih književnika i književnih istoričara Dubrovnik je na primer predstavljan kao staro hrvatsko kulturno središte,⁹⁹ iako on u razdoblju od XVI do XIX veka nije imao nikakvo hrvatsko narodnosno obeležje.¹⁰⁰

U to vreme Dubrovnik je bio rimokatolički grad mešane latinsko-slavenske kulture, sa dominacijom romanskih kulturnih elemenata. Katoličanstvo, pa potom i hrvatstvo Dubrovnika, zahvaljujući intenzivnoj vekovnoj aktivnosti franjevac i jezuita, naročito u razdoblju tzv. „katoličke obnove“ (protivreformacije), uspešno je ukorenjeno u savremeni Dubrovnik. Naročito se osećao uticaj isusovaca na kulturni i politički život Dubrovnika.¹⁰¹

⁹⁵ Isto, 261-262.

⁹⁶ Požeška kolegija – spomenica o stogodišnjici 1835-1935, Slavenska Požega, 1935, 40-41.

⁹⁷ A. Šenoa, Čuvaj se senjske ruke, Zagreb, 1962, 138.

⁹⁸ Đ. Stanković, Izazov nove istorije, knj.II, Beograd, 1994, 31.

⁹⁹ Zbornik stihova XVII stoljeća, Pet stoljeća hrvatske književnosti, izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1967.

¹⁰⁰ Član dubrovačke akademije „Ispraznijeh“ Baro Betera (1645-1712) govori o „jeziku slovinskom“. Dubrovački istoričar Mavro Orbini piše knjigu „O carstvu Slavena“ (Il regno degli Slavi). Dubrovački pesnik Vladislav Menčetić (1600-1666) piše panegirik o Petru Zrinskom pod naslovom Trublja Slovinska (Ankona 1665) u kojem nema ni pomena hrvatskog imena.

¹⁰¹ Brojni dubrovački književnici, naučnici i mislioci imali su potpuno versko obrazovanje i pripadali su monaškom ili svetovnom sveštenstvu kao npr. književnici Marin i Đore Držić, Jakov Bona-Bunić, filozof i fizičar Ruđer Bošković, filozof Nikola Gučetić (1549-1610) i drugi. U pobožnim stihovima Pažanina, isusovca Bartola Kašića, oseća se Dubrovnik, grad u

Refleksije današnjeg hrvatstva u daleku prošlost intenzivno su prenosili hrvatski građanski, npr. Stjepan Radić,¹⁰² i klerikalni političari, a naročito hrvatski književnici i književni historičari. Tako je Marin Franičević pripisao dubrovačkom pesniku Mavru Vetranoviću (1482-1576) da se on obraća „slavnim Hrvatima, braniocima Klisa”,¹⁰³ iako je nepobitna historijska činjenica da su u Klisu živeli i Klis branili uskoci – pravoslavni Srbi, koji posle pada grada, 1537. godine, prelaze u Senj, i, vremenom, prozelitskim činom, postaju unijati nastanjeni u Žumberku. Na sličan način, poraz mađarske vojske na Krbavskom polju 1493, koju je vodio mađarski ban Emerik Derencin (Derenncenui), M. Franičević, preko stihova Vetranovića, interpretira kao „hrvatsku slavu”.¹⁰⁴

Junake kosovskog, hajdučkog i uskočkog epskog ciklusa, hrvatski književni teoretičari, naročito oni monaškog franjevačkog porekla, znali su pripisati hrvatskoj junačkoj epici. Kotarski i senjski srpski uskoci i epski junaci (Stojan Janković, Vuk Mandušić, Ilija Smiljanić, Komljen barjaktar, Tadija Senjanin, Ivan Senjanin, Uskok Radojica dr.) nasilno su uklapani u hrvatske epske pesme i nosili hrvatsko narodno ime. Klerikalac Dragutin Nežić proglasio je Senj „središtem najljepšeg ciklusa hrvatske narodne epike iz doba turskih ratova“. Zato i grad pravoslavnih i rimokatoličkih srpskih uskoka proglašava „najhrvatskijim hrvatskim gradom”.¹⁰⁵ Za Iliju Smiljanića se obično govorilo da je sin hrvatskog junaka Petra Smiljanića i da je bio harambaša hrvatskih uskoka. Pisma o Smiljanićima ("Smiljaniću, Smiljaniću pokislo ti perje") u savremenoj hrvatskoj verziji tretira se kao stara katolička dalmatinska (hrvatska) pjesma.¹⁰⁶ Previđa se podatak da su Smiljanići bili poreklom sa srpske Udbine u Lici. Vuk Mandušić je takođe predstavljan kao hrvatski junak i odbacivano je njegovo srpsko poreklo. Franjevačka svehrvatska nacionalna propaganda predstavljala je

kojem je aktivni radnik „katoličke obnove“ dugo boravio. Dubrovačkom književnošću nadahnjivao se i bosanski franjevac Matija Divković (1563-1631). (Zbornik stihova XVII stoljeća, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, 1967, 13-16.) Dubrovački pesnik, Srbin katolik Ignjat Đurđević (1675-1737), stupio je u Rimu 1698. godine u isusovački red, da bi, po povratku u Dubrovnik 1705, pristupio benediktincima.

¹⁰² U govoru koji je održao u Dubrovniku 2. II 1926, S. Radić je o srpstvu Dubrovnika izrekao niz negativnih određenja: „Ovaj divni Dubrovnik rodio je jednu čudnu četvu gospode, koja je u onoj reakcionarnoj Austriji Talijanima žrtvovala ovaj divni naš govor i jezik. Tih je bilo pola procenta!, i svi su oni bili gospodari. Oni su pošli ravno u Beograd preko Hrvatske i protiv Hrvatske. Tako je nastalo katoličko srpstvo Dubrovnika“ ("Politika", 3.II 1926).

¹⁰³ R. Bogišić, Mitološka igra Mavra Vetranovića, Anali Historijskog instituta JA u Dubrovniku, 1962-1963; Marin Franičević, Vetranović Čavčić Mavro, Enciklopedija Jugoslavije, tom 8, Zagreb, 1971, 488.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ D. Nežić, Laudemus viros gloriosas (Ugodnici Božji hrvatske zemlje), „Croatia sacra“, br.20-21. Zagreb 1943, 91-92.

¹⁰⁶ A. Mijatović, Uskoci i Krajišnici – narodni junaci u pjesmi i povijesti, Zagreb, 1974, 138.

muslimanske ("turske") junake kao „junake hrvatskih muslimanskih narodnih pesama“.¹⁰⁷

Slično su radili i svetovni hrvatski književni historičari. Rafo Bogišić je, na primer, isticao da se „pored franjevačke katoličke književnosti, i neovisno od nje, javlja u Bosni krajem XVI stoljeća, a obilnije u XVII stoljeću, i druga jedna književnost na hrvatskom jeziku: književnost bosanskih muslimana pisana arapskim pismom. Nazivamo je 'aljamiado poezija' prema arapskoj riječi 'aladžamije', koja znači strani, nearapski“.¹⁰⁸ „Hrvat muslimanske vere“, „obzoraš“ Muhamed Hadžijahić, piše o počecima hrvatskog muslimanskog pjesništva¹⁰⁹ i o „Hrvatskoj muslimanskoj književnosti prije 1878. godine“.

Istaknuti centri moći u hrvatskoj naciji, naročito crkva i nacionalne ustanove, velikim finansijskim sredstvima podupirali su nacionalnu izdavačku delatnost. U razdoblju Kraljevine Jugoslavije, Matica hrvatska je izdavala oko 30 knjiga godišnje u tiražima koji su bili nezamislivi u drugim jugoslovenskim centrima. Rekordni tiraži su se kretali oko 10.000 primeraka, dok je uobičajen tiraž iznosio između dve i pet hiljada primeraka. Međutim, ta književnost, zajedno sa ogromnom produkcijom katoličkog Društva sv. Jeronima, svojim sadržajima popunjavala je gotovo isključivo školske i univerzitetske udžbenike, kako bi se omladina u najranijem uzrastu i u što većoj meri potčinila ideologiji „narodnog (hrvatskog) kolektiva“. Time se začinjala celokupna društvena svest kod Hrvata, radikalno suprotstavljena drugim nacijama i veroispovestima. Do otvorene mržnje bio je samo jedan korak.¹¹⁰

Drugi važan segment ove dobro smišljene i planski usmerene književnosti, a daleko od toga nisu bile ni historiografija i geografija, bila je produkcija knjiga i brošura za narod, za seljake naročito. „Duboki vjerski osjećaj narodni i stoljetni kulturni utjecaj katolicizma na književnost, pripadaju među najvažnije faktore hrvatske književne povjesti“ – kategoričan je jezuita dr Antun Bonefačić u svojim napisima o hrvatskoj književnosti koji su izlazili u Hrvatskom listu, počevši od 25. decembra 1941. Društvo sv. Jeronima je za 73 godine postojanja štampalo blizu deset miliona primeraka „knjiga za narod“, u 633 izdanja. Pod okriljem Crkve ove knjige su, kako ističe Đ. Stanković, pod devizom „Knjiga u svaki hrvatski dom“, deljene seljacima besplatno ili prodavane po izuzetno povoljnim cenama. „Zato ne čudi“, piše Đ. Stanković, „s koliko revnosti su u Kraljevini Jugoslaviji osnivane čitaonice, pokretne biblioteke; što se u svakoj

¹⁰⁷ K. Kosor, Junačke narodne pjesme iz Imotske krajine, „Kačić“ – zbornik franjevačke provincije presvetog otkupitelja, Split, 1969, 267-269.

¹⁰⁸ Zbornik stihova XVII stoljeća, Pet stoljeća hrvatske književnosti, izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1967, 285.

¹⁰⁹ „Obzor“, 26. X 1937.

¹¹⁰ Đ. Stanković, n.d., knj. II, 31.

hrvatskoj kući mogao naći ili 'Pučki kalendar' ili 'Danica' ili po nekoliko knjiga Društva sv. Jeronima i Matice hrvatske. Na tome se gradila razvijenost hrvatskih kulturnih ustanova i mitologija o kulturnoj superiornosti hrvatskog nad srpskim narodom, bez obzira na sadržaj i estetske vrednosti 'proizvedenih dela'. Bila je važna njihova politička (i nacionalna – N.Ž.) funkcionalnost¹¹¹.

Najzaslužniji za nastavljjanje kontinuiteta i daljni razvoj savremene mitološke hrvatske istorije su rimokatolički redovnici Krunoslav Draganović i fra Dominik Mandić. Vlastima Republike Hrvatske poslužila je kao idealno propagandno sredstvo Mandićeva „komparativna povijesna sinteza“ pod tendencioznim nazivom „Srbi i Hrvati dva stara različita naroda“ (Zagreb, 1990). Već sam naslov otkriva Mandićevu konstrukciju o narodima formiranim u dalekoj prošlosti koji, prema naslovu, nemaju ništa zajedničko. U Mandićevoj knjizi se upravo navode neprihvatljivi argumenti koji su u funkciji svedočanstva o Srbima i Hrvatima kao rasno različitim narodima.

U navedenom delu Mandić nam se predstavlja kao „vrstan filolog“. Dovoljno je navesti samo par naslova poglavlja pa da se vidi sva veličina njegovih „filoloških“ umotvorina ("Dolazak Slavena štokavskih ikavaca na Balkan", „Dolazak Slavena štokavskih ekavaca na Balkan"). Mandić u IV poglavlju knjige raspravlja o hrvatskom „Duvanjskom saboru godine 753",¹¹² iako historiografija do danas nije uspjela da utvrdi nijednu istorijsku činjenicu o hrvatskoj istoriji VIII veka.

Velikohrvatska vatikansko-habzburška nacionalna ideja, koja je bila „jezičko-nacionalno“ orijentisana, sa sve izraženijim prisvajanjem ijekavsko-ikavske srpske štokavice, bila je u početku za okupljanje austro-ugarskih južnih Slavena (uglavnom Srba), koje je u sve većoj mjeri pretvarala u Hrvate.

Od feudalno-staleškog mitološkog hrvatstva ideolozi velikohrvatstva su preuzimali ime, mitološke simbole, mitološku nazovu tradiciju, državno-pravnu argumentaciju (odnosno, hrvatsko državno pravo, Hrvati kao jedini politički narod), dok su od austro-rimokatoličkog nacionalizma preuzimali ljubav prema habsburškoj dinastiji i velikoj austrijskoj domovini. Feudalno-staleški mitološki nacionalizam hrvatstva i austro-rimokatolički nacionalizam, u potpunosti su bili jedinstveni u mržnji i averziji prema pravoslavnim Srbima.

Prelaz od austrijske nacionalne orijentacije na samohrvatsku bio je postepen, dok je između čiste austrijanštine i čistog samohrvatstva bilo mnogo nijansi i prelaznih oblika. Za hrvatske ekskluzivne struje bilo je više glasača (pristalica) u

¹¹¹ Isto, 32.

¹¹² D. Mandić, Srbi i Hrvati dva stara različita naroda, Zagreb, 1990, 32-33, 66-68.

Hrvatskoj i Slavoniji (za „pravaše“, „frankovce“), dok je za austro-rimokatoličku struju više glasalo srpsko-rimokatoličko pučanstvo Dalmacije, Bosne i Hercegovine. Kako je isticao pravnik i historičar dr Bogdan Prica iz Korenice, u rimokatoličkim srpskim zemljama postojala su dva svijeta: donji u kome je s malim izuzecima vladala austrofilija i srbofobija, pod raznim imenima (hrvatskim, kršćanskim, austrijskim), i gornji svijet (sloj) u kome su se borile pristalice jedinstva (austrijskog ali i jugoslavenskog, odnosno austroslavističkog – SH koalicija) s pristalicama isključivog velikohrvatstva.

„Civilizatorska“ misija rimokatolicizma i habzburgovštine pojačavana je osjećanjem kulturne superiornosti rimokatoličkog naroda zbog vjerske isključivosti i posebnosti u odnosu na šizmatičke Srbe. Kulturna superiornost nametana je vjerom u kulturnu misiju rimokatolika ("in partibus infidelium"). O toj lažnoj kulturnoj superiornosti austrijskih rimokatolika pravnik i historičar dr Bogdan Prica je imao svoje mišljenje: „Jer, mada su na te krajnje katoličke narode padali samo poslednji odbljesci onoga sunca civilizacije koje je bilo na zenitu u zapadnoj Evropi, oni kod svojih istočnih susjeda, izbjeglih ili oslobođenih ispod tatarskog, odnosno turskog jarma, nisu mogli naići ni na onaj stepen materijalne kulture na kome su se sami nalazili“.

Pravljenjem civilizacijskih razlika između pravoslavnih Srba i Srba rimokatolika (sve većih obožavalaca velikohrvatske ideje), ideolozi hrvatstva su na lak način mogli izazivati nove vjersko-nacionalne sukobe, i to zahvaljujući antisrpskim pravaškim strankama Ante Starčevića, Kvaternika, Mihovila Pavlinovića, Josipa Jošue Franka, Ive Prodana i Mile Starčevića, Stjepana Radića i drugih. Pravaška omladina je već 1876. godine izražavala velike simpatije za Turke u srpsko-turskom ratu 1876. godine. Čak je i jedan od ideologa velikohrvatstva, i pisac mitološke historije Hrvata, Franjo Rački, bio iskren pa je u „Obzoru“ od 9. februara 1881. napisao: „Ali nijedno pleme slavensko nije Starčevićевой stranci tako mrsko kano što je Hrvatima najrodnije Srpsko. Ta se mržnja proteže na sve što po historijskom razvitku čini zasebnost srpskog naroda. Mrzi se srpsko ime, mrzi se istočnopravoslavna vjera, mrzi se pismo ćirilsko; bijasmo ovdje u Zagrebu svjedoci kako Starčevićanska mladež snubi (nagovara – N.Ž) Bugarsku na savez proti Srbima“.

Vatikan i serbskij jazëik v literature 17-20 vv.

Vo vremja tak nazovemoj katoličeskoj obnovoi, kogda Rim poitalsja potužit' reformaciju i okazat' vlijanie na slavjanskij i praslovljanskij vostok, Kongregacija dlja propovedanija veroi (Congregatio de propaganda fidae), bëila nositelnicej

takih napravlenij i sistematičeski podderživala jazəikovedčeskie studii, kotorəie dolžnəi bəili privesti k edinstvu literatur-nogo jazəika i pis'ma russkih i serbov. Potomu čto s 16. veka provodilas' cerkovnaja unija nad pravoslavnəimi serbami, takim obrazom čtobəi ne trojali pravoslavnie obrjadəi i obrjadovəij jazəik, v Vatikane pojavilis' tendencii k obščejazəikovom i narodnom soedineniju slavjan, v tom čisle i serbov, pod patronatom Vatikana.

Isusovcəi uže s načala 17. veka usvoili princip, kotorəij v 19. veku realizovali illircəi Gaja, prinjatija "obščego i samogo rasprostranennogo govora" (štokavskogo) v proizvedenijah dlja južnəih slavjan (na samom dele dljaserbov). Oni planirovali provodit' unijatičeskiju rusifikaciju glagoličeskih cerkovnəih knjig čerez sozdavanje literaturnogo "repertorija", kotorəim Rimskaja cerkov' polzovalas' v svoej reformističeskoj rabote meždu serbami posle Tridentskogo koncila. Serbəi katoliki bəili ispol'zovanəi, kak buduščij opor rimsko-katoličestva, protiv severno-germanskogo protestanstva, kotoroe v osnove oslabljalo silu rimsko-katoličestva. Čtobəi sklonil slavjanskih narodov na svoju storonu, Vatikan prinimal duhovnəie merəi i zatem rabotal na sozdanii obščego literaturnogo jazəika kak na Balkanah (vvedenijem glagoličeskoj štokavštinəi) tak i na ruskom pravoslavnom vostoce. Gabsburgovcam i Vatikane illirizm v dolgoe vremja bəil integracionnəim faktorom, kotorəij imel cel'ju unificirovat' v sməisle verəi serbskie istoričeskie stranəi (oblasti) i sostavit' prostorəi v odno celoe. Protiv žestokih napadenij na serbstvo i istoriografičeskih fal'sifikatov katoličeskih svjaščennikov, a takže svetskih ideologov horvatstva vstali dalmatinskie serbəi, kotorəie sobiralis' vokrug "Srpskog lista" (Sava Belanovič, Lazar Tomanovič i dr). Tomazeo postojanno utverždalo čto serbskij jazəik ne dialekt, a odin iz četəireh slavjanskih jazəikov.

Veliko-horvatskaja vaticansko-gabsburgskaja nacional'naja ideja, "jazəikovonacional'nogo" napravlenija prisvaivala iekavsko-ikavskuju serbskuju štokavštinu kak literaturnəij jazəik, prevraščaja serbov v Avstro-Vengrii v horvatov.